

Sandi Volk

## Slovenska politična emigracija v Trstu do leta 1954

Pri preučevanju slovenske povojne politične emigracije v Trstu se najprej postavlja vprašanje, koga lahko uvrstimo v kategorijo političnih beguncev. Poleg pravih političnih beguncev, to je oseb, ki so bile rojene in so delovale pred vojno in med njo v osrednji Sloveniji in so se ob koncu vojne od tod umaknile iz političnih razlogov, obstajajo v zamejski stvarnosti druge skupine oseb, ki so s političnimi begunci imele po vojni tesne stike. V mislih imam pripadnike avtonomnih, antikomunističnih slovenskih političnih strank v zamejstvu. Politična zgodovina (a ne samo ta) jih zaradi teh vezi in podobnosti političnih stališč včasih obravnava kar skupaj s politično emigracijo, kar pa po mojem ni pravilno.

V prvi vrsti gre tu za tiste slovenske politične delavce, ki so v času fašizma zapustili Trst in Primorsko ter se preselili v Jugoslavijo, kjer so nadaljevali s političnim delovanjem, a so se po vojni, zaradi nestrinjanja z novo družbeno ureditvijo v Jugoslaviji ali drugih razlogov, vrnili v Trst in tu stopili v vrste liberalnih oziroma katoliških slovenskih političnih skupin. Posebnost je v tem okviru bil dr. Besednjak, ki je režim v Jugoslaviji sprejemal kot danost in se je vrnil v Trst, da bi prevzel vodstvo Slovenske krščansko socialne zveze in jo preusmeril v stališča, manj nasprotna do jugoslovanskega režima.

Ob tem pa se postavlja tudi vprašanje, kam uvrstiti tiste člane predvojnih liberalnih in katoliških skupin (kot je npr. dr. Agneletto), ki so ostali na Primorskem in med vojno zavzeli do OF različna stališča – od sodelovanja do zavračanja slednjega in podvzemanja alternativnega antifašističnega delovanja, ki se je izražalo predvsem v vohunski dejavnosti v prid zahodnih zaveznikov, in do (redkejšega) sodelovanja z okupatorjem – a so po vojni nastopali v slovenskih tržaških političnih skupinah, nasprotnih OF in njenim naslednikom. V prvi vrsti menim, da je napačno uvrščati med emigrantsko publicistiko periodični tisk (npr. Most, Zaliv, Demokracija, Katoliški glas), ki so ga ustvarjale te skupine, pri katerem pa so sodelovali tudi politični begunci (in to z važnimi vlogami, tudi kot ustanovitelji), kar pa po mojem mnenju ni zadosten razlog, da ga uvrstimo med emigrantsko publicistiko. Kljub temu, da je ta tisk nedvomno izražal ostra kritična stališča do jugoslovanske družbene ureditve in režima in čeprav ni skrival ambicij, da bi vplival na razvoj političnih in družbenih razmer v matici, je pa nastal predvsem iz nuje po poseganju v domačo, zamejsko stvarnost. V istem smislu je treba po mojem mnenju vrednotiti delovanje obeh prej omenjenih skupin političnih delavcev. Čeprav je tudi v tem primeru res, da je bilo kritično stališče do državne in socialne ureditve v Jugoslaviji eden od vzvodov, ki so spodbudili sam nastanek slovenskih avtonomnih političnih strank v zamejstvu, pa je bil glavni razlog njihove ustanovitve prepričanje, da imajo jugoslovanske zunanje-politične izbire in politika lokalnih pro-jugoslovanskih sil pogubne posledice za zamejske Slovence. Poleg tega so tako »povratniki« kot ostali izhajali iz vrst predvojnih liberalnih in katoliških zamejskih slovenskih političnih formacij in so se na to tradicijo tudi sklicevali. Ta politična tradicija pa je bila (predvsem na Tržaškem) zaradi posebnosti razmer, v katerih se je ustvarjala, povsem drugačna od vseslovenske. To se je verjetno najbolje pokazalo prav med vojno, ko v Trstu dejansko ni bilo nobene politično organizirane avtohtone skupine, ki bi sprejela sodelovanje z okupatorjem. Dejansko je bilo na Primorskem, predvsem pa v Trstu, domobranstvo zelo šibko, njegovi vodilni kadri pa so

prihajali iz osrednje Slovenije. Prevladujoči narodnoobrambni karakter NOB na Primorskem je preprečil, da bi kolaboracionizem tu pogнал globlje korenine. Taka izbira je bila za primorske Slovence, ki so imeli za sabo izkušnjo dvajsetletnega narodnega zatiranja s strani italijanske države (liberalne in fašistične), povsem nerazumljiva. Tu se je nasprotovanje OF v glavnem omejevalo na nesodelovanje z njo, saj bi odločitev za kolaboracijo z nacifašisti pomenila politični samomor za vsakega primorskega slovenskega politika. Vse to pa je preprečevalo, da bi se po maju 1945 razmere iz osrednje Slovenije lahko kratkomalo prenesle (čeprav je prisotnost politične emigracije nekatere njene prvine nedvomno uvedla tudi med zamejce) v zamejsko stvarnost. Vendar so kljub temu, da so predvsem zamejski liberalci skušali nadaljevati po poti predvojnega enotnega političnega društva Edinost, prav begunci v tržaško in goriško stvarnost uvedli prijeme in ideološka razhajanja predvojne slovenske politične scene. Begunci so odločilno pripomogli k prevladi katoliške struje v slovenskem zamejskem antikomunističnem taboru in k temu, da se je proti koncu obravnavane dobe zamejsko politično katolištvo pričelo navezovati na tradicijo vseslovenskega političnega katolištva, predvsem Slovenske ljudske stranke.

Med politične emigrante pa po mojem videnju lahko vsekakor uvrstimo tiste, sicer redke, pred vojno v Jugoslavijo preseljene Primorce, ki so med vojno delovali v OF-u nasprotnem taboru in so se ob koncu vojne zatekli v varstvo Anglo-Američanov (npr. dr. Ivan Martelanc). Dejansko so te osebe zrasle v zamejstvu tujem političnem okolju osrednje Slovenije. Po vojni so bili vključeni v emigrantske krožke in so verjetno svoje delovanje usmerjali predvsem z gledišča vseslovenske in ne le ozko zamejske stvarnosti.

Slovenska politična emigracija v Trstu ima nedvomno nekatere posebne značilnosti. V prvi vrsti ni bil Trst za veliko večino teh oseb (in verjetno v načrtih skoraj vseh) prva in/ali zadnja postaja begunske usode. Prvo pribežališče ni moglo biti že iz preprostega razloga, ker so mesto osvobodile in nekaj časa (42 dni) upravljale enote Jugoslovanske armade. Begunci so v Trst prišli iz raznih begunskih taborišč v Italiji (kamor so dospeli po najrazličnejših poteh) v glavnem v službo anglo-ameriške Zavezniške vojaške uprave (ZVU). Čeprav je bil med slovensko politično emigracijo po svetu odstotek intelektualcev splošno zelo visok, lahko trdimo, da je v Trstu bil skoraj 100%, saj je ZVU potrebovala za delo v medijih in v šolstvu kvalificirano osebje.

Prav tako neprikladno pa je mesto bilo tudi kot dokončno domovanje političnih beguncev, saj je bila usoda mesta še dolgo negotova (lahko bi celo pripadlo državi, ki so jo begunci zapustili). Tudi po dokončni odločitvi o njegovi pripadnosti je bil Trst kaj nevhvaležna nova domovina. Po eni strani italijanske oblasti niso gledale s prevelikim navdušenjem na to skupino izobraženih Slovencev, ki naj bi se ustavili v narodnostno tako problematičnem delu države in jim zato dolgo časa niso dovolile pridobiti državljanstva. Politični emigranti so tako živeli v stalni »začasnosti«, tako glede zaposlitve kot tudi dovoljenja za bivanje. Po drugi strani pa je mesto bilo »preblizu« meje z Jugoslavijo, kar je pomenilo (predvsem v prvih časih ZVU), da so bili begunci v stalni nevarnosti, da postanejo žrtve preko mejnih izpadov jugoslovanskih varnostnih organov. Nekateri so bili dejansko ugrabljeni in/ali ubiti. Poleg likvidiranja nekaterih najbolj izpostavljenih in aktivnih emigrantov so verjetno ti posegi jugoslovanskih varnostnih organov imeli tudi namen ustrahovati celotno emigrantsko skupnost, saj njihova masovna prisotnost (in aktivnost) tik ob meji tudi jugoslovanskim oblastem ni mogla biti preveč po godu.<sup>1</sup> Iz vseh teh razlogov se je velika večina beguncev v več valovih izselila iz Trsta, kjer jih je do danes ostala le manjša skupina.

<sup>1</sup> O ugrabitvah in njihovem smislu glej Troha Nevenka, *Slovensko italijanski odnosi v Coni A Julijske Krajine v luči dokumentov projugoslovanskih sil*, doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 1996 (dalje Troha), str. 242–244.

Prvi predstavniki slovenske politične emigracije so v Trst prispeli neposredno po prehodu oblasti v roke ZVU in si takoj postavili lastno socialno podporno organizacijo in menzo. Vsaj del teh prihodov je bilo verjetno dogovorjenih med begunskim vodstvom<sup>2</sup> in ZVU, ki je begunce tudi zaposlila. Čeprav so te zaposlitve bile tudi rezultat objektivnih okoliščin po odklonitvi OF-ovskih organizacij, da bi sodelovale z ZVU, pa so očitno bile že predhodno načrtovane. Vodja šolskih zadev ZVU Simoni je npr. že pred uradno odklonitvijo sodelovanja tržaškega Mestnega Osvobodilnega Sveta (MOS) stopil v stik s krogom šolnikov-beguncev, ki so se zbirali okoli duhovnika Petra Šorlija, da bi se dogovoril o organiziranju slovenskih šol, dr. Srečko Baraga pa je službo organizatorja slovenskih šol prav tako nastopil pred odklonilnim stališčem MOS-a.<sup>3</sup> Anglo-ameriške oblasti so begunce (in antikomuniste iz vrst Slovencev, ki so med vojno delovali v sklopu informativnih služb zavezniških vojsk) poleg šol nastavljal v medijih – v časopisu Glas Zaveznikov in na slovenskem radiu.<sup>4</sup> Tako ravnanje je ustrezalo namenu ZVU, da z nastavljanjem preverjenih antikomunistov zajezi vpliv OF-ovskih organizacij med zamejskimi Slovenci v dobi, ko je v vsej Coni A Julijske Krajine obstajal dejanski dualizem oblasti med ZVU in PNOO (kasneje Slove(a)nsko italijanske antifašistične unije – SIAU) in ni bilo še odločeno, katera od teh oblastnih struktur bo na koncu prevladala. Vendar so tudi vodilni begunski krogi, s katerimi so bili tržaški emigranti povezani, takrat imeli svoje načrte s Trstom. Takoj po koncu vojne so namreč ti krogi verjeli v hitro spremembo razmer v Jugoslaviji oz. Sloveniji, ki naj bi jim omogočile kratkoročno vrnitev v domovino. Trst, ki je bil tik ob meji, naj bi bil ena od »odskočnih desk« za vrnitev. Dr. Miha Krek je že junija 1945 skoval geslo »Slovenija k Trstu«, ki je izražalo tudi načrt, da bi iz Trsta napravili nekak center politične emigracije in model politične ureditve, ki bi ga kasneje uveljavili v celi Sloveniji in Jugoslaviji.<sup>5</sup> V tem vzdušju so že septembra obiskali Trst sam Krek in drugi vidni emigrantski voditelji. Ti načrti, kot tudi novice, da zahodni zavezniki ob splošni zaostritvi odnosov zbirajo ob meji pravo vojsko bivših kolaborantov za napad na Jugoslavijo, ter vesti o stikih tržaških emigrantskih krogov z »bandami« protirevolucionarjev v domovini,<sup>6</sup> so bili med razlogi ugrabitev in ubojev nekaterih vidnejših članov emigrantske skupnosti v Coni A s strani jugoslovanskih varnostnih organov.

Upi emigrantov na skorajšnjo vrnitev v domovino so kaj kmalu splahneli. Po mirovni pogodbi se jih je tisti del, ki je služboval (predvsem na šolah) v Jugoslaviji pripadlih predelih bivše Cone A Julijske Krajine, umaknil na italijansko stran meje, predvsem pa v Cono A novonastalega Svobodnega Tržaškega Ozemlja (STO). Pričeli so se prvi odhodi (ki so se intenzivirali po letu 1948), ki so se nato skoraj neprenehoma nadaljevali. Dr. Miha Krek je marca tega leta v imenu Narodnega odbora za Slovenijo antikomunističnim beguncem v Coni

<sup>2</sup> Miha Krek v dopisu, ki ga je v imenu Narodnega Odbora za Slovenijo (NOS) 9.3.1948 poslal beguncem v Trstu, pravi, da bo vsakomur, ki je v službi pri ZVU ali pri kakem drugem delu **po nalogu NOS**, priznано veliko junaštvo, ki naj bi ga tudi ob primernem trenutku nagradili. Glej Geržinič Alojzij, *Boj za slovensko šolstvo na Primorskem*, Slovenska Katoliška Akcija, Buenos Aires, 1983 (dalje Geržinič), str. 187.

<sup>3</sup> Troha, str. 235–237. O skupini, ki se je zbirala okoli Šorlija glej tudi Geržinič str. 23–24 in Maganja Nadja, *Trieste 1945–1949. Nascita del movimento politico autonomo sloveno*, Krožek za družbena vprašanja V. Šček, Trieste, 1980 (dalje Maganja), str. 100–106.

<sup>4</sup> Turk Lida, *Glas v ... etru*, Sedež RAI za F.-J.K., Trst, 1991 (dalje Turk), str. 23 in 34–35.

<sup>5</sup> V času sklepanja mirovne pogodbe z Italijo pa je Akcijski odbor za zedinjeno in suvereno slovensko državo, ki se je bil organiziral okoli dr. Cirila Žebota in njegovih naziranj za samostojno Slovenijo, predložil mirovni konferenci spomenico, ki je zahtevala, da bi se Svobodno tržaško ozemlje razširilo na celotno slovensko etnično ozemlje in še dlje, od Vidma do Celovca in zahodne obale Istre. O tem glej Novak Bogdan, Geneza slovenske državne ideje med emigracijo, v zborniku prispevkov z znanstvenega posveta SAZU (9.–11.11.1994) *Slovenci in država*, Razprave-Dissertationes 17, Ljubljana 1995 (dalje Novak), str. 295–305.

<sup>6</sup> Troha, str. 236 in 239.

A STO poslal navodila, kako ukrepati. V njih je vabil vse tiste, ki niso imeli pomembnejših funkcij za »narodno korist«, naj zapuste STO, tiste v službi ZVU pa, naj si od slednje zagotovijo zaščito in možnost nemudnega umika.<sup>7</sup> Nov vzpon je izseljevanje beguncev iz Trsta doseglo po priključitvi mesta Italiji. Takrat so se povsem razblinili tudi upi – ki so se bili močno zmajali že po spremembah v odnosih med Zahodom in Jugoslavijo, ki so sledile resoluciji Informbiroja – v možnost dejanske uresničitve državnice STO, v kateri bi lahko emigranti imeli pomembno politično vlogo in bi lahko postala nekako »konkurenčna« republiki Sloveniji.

Begunci pa so do takrat že znatno vplivali na slovensko zamejsko stvarnost. Kot pravilno trdita Lida Turk ter Ado Lapornik,<sup>8</sup> so se politični begunci – sami intelektualci – znašli med zamejskimi Slovenci v okolju, ki je bilo, po dvajsetletnem fašističnem narodnem zatiranju, povsem brez izobražencev in višjih slojev nasploh. V prvem povojnem obdobju so tako odigrali vlogo – v kateri so jim paradoksalno bili ob strani kulturni delavci »povratniki« in priseljenci iz Slovenije (ob redkih avtohtonih), ki so delovali v ustanovah OF in njenih naslednic – »prosvetljevalcev« in kulturnih organizatorjev sicer narodno visoko zavednega slovenskega prebivalstva Cone A. Kulturni razkorak je pa imel za posledico tudi precejšnjo distanco begunskih intelektualcev do domačinov, ki sta jo še poglobljala tukajšnjim razmeram tuja miselnost in medvojno odločanje emigrantov. To je privedlo do tega, da so po eni strani ti intelektualci živeli v svojem ozkem krogu in obdržali močne vezi s slovenskimi političnimi emigranti širom po svetu, po drugi pa, da so nekateri posamezniki (predvsem prof. Jože Peterlin, a o njem kasneje) igrali odločilno vlogo pri organiziranju kulturnega življenja njim svetovnonazorsko bližnjega dela zamejskih Slovencev in pri vzgajanju novih rodov domačih izobražencev.<sup>9</sup>

### Politični emigranti v šolstvu

ZVU si je seveda prizadevala, da bi tudi na šolskem področju vzpostavila svojo oblast in izrinila že obstoječe strukture PNOO, ki jih je obravnavala kot izraz le dela slovenskega prebivalstva. Prvenstvena je bila za ZVU »depolitizacija« (in to enostranska) šole in njenih programov v smislu ignoriranja osvobodilne borbe. Pri tem se je ZVU, ob predvidljivi zavrnitvi sodelovanja s strani šolnikov in struktur PNOO in spričo tega, da je anglo-ameriška uprava oteževala vrnitev slovenskih šolnikov-domačinov, ki so bili iz političnih in narodnostnih razlogov premeščeni v notranjost Italije ali odpuščeni v času fašizma in vojne, poslužila šolnikov beguncev, ki jih je bilo po begunskih taboriščih na voljo kar precej in so dajali največje garancije glede antikomunizma.<sup>10</sup> V Trst je tako kot svetovalec za slovenske šole pri Prosvetnem odseku ZVU prišel dr. Srečko Baraga, ki je s pomočjo nekaterih drugih političnih emigrantov reorganiziral slovensko šolo v Coni A. Kljub temu, da so krogi OF in Primorski dnevnik (PD) od vsega začetka napadali nastavljanje emigrantov na šole, pa je ob priliki vpisovanja na srednje šole prišlo do sodelovanja. Ker je pač grozila nevarnost, da bi spričo prenzkega vpisa italijanski nacionalistični krogi dosegli skrčenje števila slovenskih šol, je PD 14.9.1945 pozval slovenske starše, naj vpišejo otroke v šole, ki jih je odpirala ZVU. Dvovladje na šolskem področju je trajalo kar precej časa, tako da je, po Baragovih poročilih, nekatere šole dejansko upravljal prosvetni oddelek PNOO (oz. MOS za Trst), ki je

<sup>7</sup> Geržinič, str. 187.

<sup>8</sup> Turk, str. 61–63.

<sup>9</sup> O teh aspektih glej dnevniške zapiske Vinka Beličiča, zbrane v njegovem *Prelistavanju poldavnine* (Goriška Mohorjeva družba, Gorica, 1980 – dalje Beličič).

<sup>10</sup> Troha, str. 246–247.

sploh imel močan vpliv med šolniki in starši. Bil je to dejansko tudi rezultat tihih ali eksplisicnih kompromisov med jugoslovanskimi silami in ZVU, ki so šli mimo Barage.

Baraga je v kratkem poklical v Trst kar precej šolnikov-emigrantov iz raznih taborišč, ki so zasedli praktično vsa vodstvena mesta v slovenskem šolstvu. Če so te priselitve pač bile tudi rezultat odklanjanja sodelovanja s strani domačinov, pa so nedvomno imele tudi drugi smisel, saj je sam Baraga v kasnejših poročilih podčrtaval, da so bili prav begunci najbolj zanesljivi in zvesti izvajalci šolske politike ZVU. Baraga je tudi dosegel, da je ZVU oktobra 1945 za dva meseca razveljavila predpis, ki je določal, da je za sprejemanje v službo ZVU potrebno italijansko državljanstvo, kar je omogočilo sprejetje »zadostnega« števila učnih moči brez državljanstva (beguncev).

S temi sodelavci se je Baraga lotil odpravljanja vpliva »komunistov« v šolstvu. Da bi preprečili »poplavo« šol z novimi (seveda komunističnimi) učbeniki iz Slovenije, so v kratkem priredili celo vrsto svojih. Baragov predstojnik, poročnik Simoni, je podčrtal, da je najvažnejši problem vzpostaviti nepolitični pouk, ki naj bi bil pogoj za sam obstanek slovenskih šol. Najbolj sporno je bilo v tem smislu poučevanje zgodovine. Sklenjeno je bilo, naj se učni načrt zgodovine Slovencev konča z letom 1918 ter da se ne omenjata ne Italija ne Jugoslavija. Po eni strani naj bi se tako izognili poučevanju najsodobnejših zgodovinskih dogodkov (predvsem NOB in kolaboracionizma), po drugi pa je ZVU želela s »pozabljanjem« krivic, ki jih je italijanska država zakrivila po prvi svetovni vojni njej pripadajočim Slovincem, »pomiriti« protiitalijansko in projugoslovansko razpoloženje slovenskega prebivalstva.<sup>11</sup> Ta in drugi sprejeti ukrepi so nekako »zahodna varianta« tega, kar se je v istem času dogajalo na šolskem področju v Sloveniji (in Jugoslaviji). Pričelo se je odstavljanje »agitatorjev« in »hlapecev PNOO«, organizirani so bili usposobljevalni tečaji, ki so jih vodili zanesljivi (tudi emigrantski) šolniki. Udeležba na teh tečajih je bila pogoj za nastavitve. Baragova poročila o stanju šolstva so prežeta s političnimi ocenami (predvsem učnega osebja), posegala pa so tudi na splošno mladinsko področje, saj je zahteval, naj ZVU ne financira poletnih počitniških kolonij v Slovenji, ampak naj organizira svoje in tako mladino obvaruje komunističnega vpliva.

Baraga in drugi politični emigranti pa so bili nedvomno v težkem položaju. Na eni strani so bili pod udarom projugoslovanskih organizacij. Poleg tiskovne kampanje, ki se je pričela takoj po prihodu Barage, so se kasneje vrstile tudi dijaške stavke proti »domobranskim šolnikom« (predvsem potem, ko je sodišče v Ljubljani zaradi sodelovanja z okupatorjem Barago obsodilo na smrt). Na zahteve po izločitvi vseh političnih emigrantov iz šole je ZVU odgovorila z odpustitvijo najtežje kompromitiranih (med temi tudi A. Geržiniča), priložnost pa je izkoristila še za to, da je iz šole izločila vrsto levičarskih uslužbencev. Emigrantski šolniki pa so bili podvrženi tudi konkretnjšim pritiskom, saj so bili v nekaterih krajih deležni sovražnosti in napadov (tudi fizičnih) domačinov ter groženj jugoslovanskih varnostnih organov.<sup>12</sup> Nekateri begunci so zaradi vseh teh pritiskov, a verjetno tudi zaradi bolj realnega gledanja na nastali položaj, spremenili svoja stališča in opustili frontalno nasprotovanje »ofarjem«, s katerimi so skušali doseči mimo sožitje.<sup>13</sup>

Natolcevanja in obtožbe na račun političnih beguncev, ki so bili poleg vsega tudi nastavljeni po izrednem postopku, saj niso imeli italijanskega državljanstva, pa so prihajali tudi s strani italijanskih šolskih oblasti.<sup>14</sup> Tem je bilo slovensko šolstvo trn v peti in so skušale tudi preko diskreditiranja njenega vodstva doseči njegovo skrčenje in podreitev.

<sup>11</sup> Geržinič, str. 49–50.

<sup>12</sup> O tem Geržinič in Troha, str. 247–249.

<sup>13</sup> Troha str. 245. Tudi Geržinič str. 159–162.

<sup>14</sup> Glej npr. Geržinič, str. 159.

Po nastanku STO so postali begunci sporni tudi za domače šolnike, in to za tiste, ki so jim bili ideološko najbližji. Tako je skupina domačih šolnikov proti koncu leta 1947 naslovila na ZVU spomenico, v kateri je beguncem osporavala pravico predstavljati slovensko šolo ter zahtevala, naj se pri nastavljanju daje prednost domačinom. Poudarjeno je bilo, da je treba v vzgojni politiki izbrati pot, ki naj bo drugačna od politične usmeritve tako beguncev kot komunistov.<sup>15</sup> Očitno je bila to reakcija na Baragova ekstremna stališča in na njegovo izbiro, da na vodstvena mesta postavi skoraj izključno begunce, ki jih je smatral za edine res zanesljive v boju proti vsemu, kar naj bi bilo komunistično.

Pod temi pritiski so se begunski šolniki kaj kmalu pričeli izseljevati iz Trsta. Na začetku leta 1948 je odšel tudi sam Baraga. Nasledil ga je prof. Janko Jež, ki je nedvomno ustrežal kriterijem, ki so bili nakazani v omenjeni spomenici, saj je bil rojen Tržačan, katolik in v antifašističnem smislu nesporen. Po tem »prevratu« so na slovenskih šolah ostali le redki begunci, ki so bili še dalje (do eventualne podelitve italijanskega državljanstva) v težkem položaju zaradi neredne zaposlitve.<sup>16</sup> Njihov vpliv se je z leti manjšal, na čelo slovenskega šolstva v Coni A STO in kasneje v Italiji pa so prišli šolniki take usmeritve, kot jo je zahtevala spomenica.<sup>17</sup>

### Politični emigranti v medijih

Drugi sektor, v katerem so bili politični emigranti masovno prisotni, so bili mediji, ki jih je upravljala ZVU. Prvi od teh je bil časopis Glas zaveznikov, ki je pa izhajal le od 19.6.1945 do 1.3.1947. Urejal ga je Bojan Ribnikar.

Važnejša je bila vsekakor vloga slovenskega tržaškega radia, ki so ga sicer takoj po osvoboditvi ustanovile jugoslovanske zasedbene oblasti in je deloval v okviru MOS Trst. Že leta 1945, po prevzemu oblasti s strani ZVU, so se na radiu zaposlili nekateri begunci. Tudi radio, kot že Glas zaveznikov, je bil za informativne oddaje odvisen od smernic zavezniške propagandne službe Allied Information Service (AIS) in torej neposredno podrejen političnim smotrom zahodnih zaveznikov.<sup>18</sup> V službi pri AIS, ki so mu načelovali anglo-ameriški funkcionarji, so bili tudi Slovenci, ki so to službo nastopili že med vojno (v Palestini in Italiji<sup>19</sup>) ter številni politični begunci, ki so k zavezniški informativni službi pristopili v Trstu. Uslužbenci AIS so bili postavljeni na vodilna mesta slovenskega radia, seveda predvsem novinarske redakcije. Vloga članov AIS in političnih emigrantov se je postopno večala tudi zato, ker se je po ukinitvi Glasa zaveznikov lepo število njegovih novinarjev preselilo na radio. Slovenski tržaški radio je postal tako v tem času zaostrovanja odnosov med snujočima se blokoma glasnik protikomunistične propagande. Njegove oddaje pa niso bile namenjene le poslušalcem Cone A, ampak tudi tistim v Sloveniji in drugih delih Jugoslavije. Po osamosvojitvi slovenske radijske postaje junija 1946 in imenovanju Jožeta Grma (že medvojnega uslužbenca AIS) za njenega šefa so se pričeli za člane SIAU odpusti in odvzemi raznih oddaj.<sup>20</sup> Čeprav so člani kulturnih ustanov levičarskih organizacij še dalje sodelovali v kulturnih programih Radia Trst II, pa so se razmere vse bolj zaostrovale, dokler niso leta 1949 projugoslovanske organizacije v zamejstvu odklonile vsakršno sodelovanje z radiom in

<sup>15</sup> Geržinič str. 170–171.

<sup>16</sup> Nekaj o teh težavah v Beličiču.

<sup>17</sup> O zgodovini slovenskega šolstva na Tržaškem glej zbornik *Slovensko šolstvo na Goriškem in Tržaškem 1945–1985*, Odbor za proslavo 40-letnice obnovitve slovenskih šol v Italiji, Trst, 1986.

<sup>18</sup> Turk, str. 33 in 191.

<sup>19</sup> Npr. Karlo Rosner, glej Turk, str. 23.

<sup>20</sup> Troha, str. 241. Tudi Turk str. 47–54. O vlogi, ki so jo predvsem ZDA namenjale Radiu Trst II, nekaj podatkov v Chicco Gianni, *Trieste 1953 nei rapporti U.S.A.*, Ed. Italo Svevo, Trieste, 1993.

je bilo prekinjeno tudi sodelovanje z radijsko hišo v Ljubljani. Od tega časa pa vse do leta 1955, ko je preimenovano postajo Radio Trst A popolnoma prevzela italijanska državna radiotelevizijska ustanova RAI, so celotnemu sporedu slovenskega radia dajali ton slovenski politični emigranti. Iz vrst beguncev so prihajali skoraj vsi uredniki posameznih oddelkov ter več časnikarjev in zunanjih sodelavcev.<sup>21</sup> Da bi zapolnili nastale vrzeli, predvsem v kulturnem sporedu, so nekateri izmed vodilnih (in tu spet izstopa vloga dr. Peterlina) pričeli organizirati sodelovanje še drugih begunskih intelektualcev in mlajših domačinov, predvsem študentov. Med sodelavci radia je namreč bilo kar nekaj takih, ki so poučevali na slovenskih šolah in so tako imeli možnost vabiti k sodelovanju sveže moči.

Po vrnitvi Italije se je pričel poslednji val odhodov političnih emigrantov, potem, ko so se že leta 1948 in 1950/51 številni preselili v Argentino oz. ZDA. Tudi na radiu, kot na šoli, se je delež beguncev postopoma manjšal, obnovilo pa se je tudi sodelovanje z levičarskimi krogi in z matico. Begunski radijski delavci so vzgojili novo generacijo radijskih delavcev domačinov, ki so v redno službo začeli prihajati proti koncu petdesetih let. Bili so to med prvimi absolventi obnovljenih slovenskih višjih šol, ki so že prej sodelovali na radiu in so se v glavnem udeleževali v katoliških kulturnih krožkih. Prav v dobi prenove italijanske državne radiotelevizijske ustanove pa je, od leta 1972 do 1977, bil na čelu slovenske radijske postaje v Trstu slovenski politični emigrant (takrat že dolgoletni italijanski državljani) dr. Matej Poštovan, ki je imel vidno vlogo tudi pri nastanku in razvoju slovenskega katoliškega političnega gibanja in posebno stranke Slovenske skupnosti.<sup>22</sup>

### Politični emigranti v političnem in prosvetno-kulturnem življenju

Slovenski politični emigranti so v Trstu igrali vlogo navdihovalcev nastanka avtonomnih slovenskih političnih strank. Kot poudarja Nadja Maganja, so bili predvsem emigrantski intelektualci tisti, ki so nasprotovali politiki bojkotiranja ZVU, ki so jo izbrale OF-ovske organizacije. Taka izbira je po njihovem mnenju bila pogubna za slovensko manjšino, saj je pomenila izgubo številnih priložnosti za doseg pomembnih narodnih pravic in je dovoljevala italijanski strani, da si je opomogla in spet zavzela pozicije, ki jih je bila izgubila po vojni. Prav okoli vprašanja slovenske šole se je razbila dotedanja (vsaj navidezna) enotnost slovenskega zamejskega življa okoli OF.<sup>23</sup> Čeprav je bila ta diferenciacija rezultat delovanja redkih posameznikov, predvsem iz vrst beguncev, pa je to bil prvi javen izraz že prej obstoječih nasprotij, tudi znotraj OF-ovskih organizacij.<sup>24</sup>

Emigranti so se v Trstu politično udeleževali skoraj izključno v katoliških organizacijah, vendar je tudi liberalna (ali boljše narodnjaška, saj se je sklicevala na tradicijo predvojne Edinosti, ki je združevala na izključno nacionalni osnovi tako katolike kot liberalce) Slovenska demokratska zveza<sup>25</sup> (SDZ) povzemala nekatera njihova stališča, kot npr. tisto, da je Jugoslavija (in Slovenija) izgubila Trst zaradi svoje notranjepolitične ureditve in zunanje-politične protizahodne orientacije.

<sup>21</sup> Turk, str. 61.

<sup>22</sup> O liku dr. Poštovana glej *Primorski slovenski biografski leksikon* (dalje PSBL), III. knjiga, Goriška Mohorjeva družba, Gorica, 1986–1989, str. 54–55.

<sup>23</sup> Maganja, str. 31–33.

<sup>24</sup> Med ustanovitelji tržaške SDZ jih je bilo npr. večina bivših članov ali sodelavcev OF.

<sup>25</sup> Tudi SDZ je vključevala nekaj redkih osebnosti, ki jih lahko označimo kot politične emigrante. V Gorici je bil to prvi urednik strankinega glasila Demokracija Andrej (Slavko) Uršič (ki so ga že avgusta 1947 ugrabili in kot kaže likvidirali jugoslovanski varnostni organi), v Trstu pa dr. Boris Sancin. V stranki sta njihova primera pomenila prej izjemi kot pravilo. Med drugim sta bila oba rojena Primorca.

Veliko pomembnejša je bila prisotnost emigrantov v katoliškem taboru. Tudi zaradi svoje pravne situacije so begunci bolj poredko zavzemali javne politične funkcije. Delovali so v ozadju, predvsem pa v kulturnih, mladinskih, stanovskih in drugih katoliških organizacijah, ki so stale ob strani katoliškim političnim organizacijam. Prvi so se na tem področju angažirali duhovniki emigranti. Pod vodstvom Jožeta Prešerna so nekateri od njih že leta 1945 v Trstu organizirali v okviru mestne župnije Sv. Antona Novega razne skupine, ki so združevale katoliške študente (oz. študentke), učiteljice in intelektualce ter naslednje leto ustanovili revijo *Mlada setev* (izhajala do 1950). Iz teh skupin so se v naslednjih letih izoblikovale Slovenska dijaška zveza, Zveza katoliških izobražencev (kasneje Slovensko katoliško akademsko starešinstvo), Slovenska Vincencijeva konferenca ter Slovensko karitativno društvo. Delovanje teh duhovnikov je v Trst preneslo organizacijske modele Slovenske katoliške akcije, s katerimi so se ti duhovniki že pred vojno in med njo ukvarjali v domačih krajih, a so bili v Trstu nepoznani.<sup>26</sup> V Trstu je katoliška stran monopolizirala mladinsko dejavnost protikomunističnega dela zamejske slovenske skupnosti in so liberalne mladinske organizacije imele le kratkotrajno življenje.

Duhovščina je imela vodilno vlogo tudi pri nastanku katoliške politične organizacije. Tu izstopa lik Petra Šorlija, ki je takoj po vojni zbral okoli sebe krog emigrantskih in domačih sodelavcev, tako duhovnikov kot laikov. Ta skupina, ki je odigrala zelo važno vlogo pri ustanavljanju slovenskega šolstva pod ZVU, je 20. julija leta 1947 ustanovila v Trstu Udruženje slovenskih in hrvaških krščanskih socialcev (USHKS), ki se je že 1. avgusta preimenovalo v Slovensko krščansko socialno zvezo (SKSZ). Pri nastanku katoliške stranke so vidneje pripomogli tudi emigranti, še posebej Jože Peterlin, Maks Šah ter Matej Poštovan, ki je bil tudi eden od govornikov na ustanovnem kongresu SKSZ. Vendar nobeden od emigrantov ni prišel v vodstvo organizacije,<sup>27</sup> ki je imela malo članov in predvsem malo laičnega vodstvenega kadra. To je privedlo do tega, da je bil dolgo na čelu SKSZ sam Šorli ter da so bili organizatorji strankinih sekcij v Trstu in okolici v glavnem duhovniki.<sup>28</sup> Potem, ko je stranka že takoj po ustanovitvi podpisala s SDZ skupen program, je septembra 1947 SKSZ vstopila v SDZ kot avtonomna politična skupina.

Veliko večjo, tudi javno vlogo pa so begunci odigrali v kolateralnih kulturnih organizacijah stranke. Vidno so bili zastopani v samem pripravljalnem odboru Prosvetnega oddelka SKSZ, ki so ga ustanovili na prvem kongresu stranke avgusta 1947 in se je kasneje osamosvojil in preimenoval v Slovensko prosveto (SP), ki je bila krovna organizacija katoliških prosvetnih društev. Med političnimi begunci na tem področju vsekakor izstopa osebnost Jožeta Peterlina, ki je bil predvsem vsestranski organizator, a tudi kulturni ustvarjalec. Peterlin je bil šolnik (sodeloval je pri sami obnovitvi slovenskega šolstva), organizator in ustvarjalec dramaturških programov radia, ustanovitelj, pobudnik in sodelavec raznih revij (pričel je že leta 1946 kot urednik *Mlade setve*, leta 1957 pa je ustanovil *Mladiko*) in zbornikov, ustanovitelj raznih kulturnih društev (poleg SP tudi Slovenskega kulturnega kluba in Društva slovenskih izobražencev), organizator in vodja kulturnih srečanj Draga, poleg tega pa še predavatelj, gledališki režiser, igralec in kritik ter pobudnik kulturnih prireditev.<sup>29</sup> Peterlin je dejansko, z nekaterimi drugimi priseljenimi Slovenci (poleg prej

<sup>26</sup> Maganja, str. 98–100. Katoliška emigracija pa je v Trst prenesla tudi razhajanja, ki so katoliški politični tabor v Sloveniji razdvajala že med vojno. Ostala so omejena na emigracijo in so se pokazala v trenjih med temi duhovniki in laiki.

<sup>27</sup> Glej Maganja, str. 101–106 ter Novak, str. 302.

<sup>28</sup> Maganja, str. 107.

<sup>29</sup> O liku Peterlina glej PSBL, II. knjiga, Goriška Mohorjeva družba, Gorica, 1982–1985, str. 645–647. O njegovem delu na radiu glej Turk, str. 107–109.

omenjene skupine duhovnikov naj spomnim še na Vinka Beličiča in Maksa Šaha), postavil na noge slovensko katoliško kulturno gibanje v Trstu.

Na Tržaškem je bila katoliška hegemonija v, sicer manjšinskem, delu slovenskega življa, ki se ni prepoznava v SIAU in njenih naslednicah, novost. K temu so, kot smo videli, krepko pripomogli politični emigranti, ki so tako organizacijsko kot ideološko zaznamovali katoliško gibanje v Trstu. Čeprav so nedvomno begunci v SKSZ vnesli prvine predvojne in medvojne politične diferenciacije v matici, so vendar razhajanja med zamejskimi liberalci in katoliki (predvsem krščanskimi socialci) povzemala motive, ki so bili prisotni že v dvajsetih letih in so pripeljali do organizacijske ločitve prej enotnega društva Edinost. Ti motivi so prišli na dan v polemikah, ki so se med SDZ in SKSZ razvile ob volitvah leta 1949. SDZ je krščanske socialce dolžila, da s svojimi integralističnimi pozicijami rušijo nujno politično enotnost, ki naj temelji izključno na obrambi nacionalnih interesov. Še posebej se je SDZ obregnila ob begunce, ki jim je očitala, da so glavni krivci razbitja politične enotnosti zamejskih antikomunistov, saj so mednje prinesli prej neznane škodljive »kranjske strankarske zdrahe«. SKSZ je odgovarjala, da je čas političnega društva Edinost minil, ker nova doba zahteva poseganje tudi na socialno področje, ki naj mu bo osnova socialna doktrina Cerkve. Kljub tem razhajanjem sta stranki takrat in kasneje predstavili skupne kandidatne liste. Kar ju je družilo, so bili antikomunizem, negativno stališče do jugoslovanskega režima ter zahteva po dejanski uresničitvi določil mirovne pogodbe in torej STO.<sup>30</sup>

Do jugoslovanskega režima, predvsem pa do projugoslovanskih sil v Trstu, se je med begunci pojavljalo bolj »realistično« stališče predvsem ob spoznanju masovnosti podpore Slovencev v zamejstvu novi Jugoslaviji in trdnosti jugoslovanskega režima. Tako so mnogi sodelovali (seveda anonimno) na manifestacijah za priključitev k Jugoslaviji, ki so jih organizirale ob priliki prihoda razmejitvene komisije SIAU-ovske organizacije in zavzemali stališča, ki so podpirala jugoslovanske zahteve na mirovni konferenci.<sup>31</sup> Če so take pozicije ostajale na neuradni ravni, pa je do uradnega, čeprav le začasnega, sodelovanja s »titovci« prišlo po resoluciji Informbiroja, ko so na občinskih volitvah leta 1952 SDZ, SKSZ in projugoslovanska Slovensko italijanska ljudska fronta (SILF) predstavile skupne kandidatne liste v štirih od šestih občin Cone A (izjemi sta bili Milje in Trst).<sup>32</sup> Prav odnos do Jugoslavije je bil tudi vzrok razdora v SKSZ leta 1954. Prva negodovanja so se v stranki pojavila že takoj po izvolitvi dr. Engelberta Besednjaka in njegovih somišljenikov na čelo stranke marca 1952. Besednjaka so nasprotniki v stranki dolžili mlačnega in nenačelnega antikomunizma; kar pa je privedlo do dokončnega razkola, je bilo bolj pragmatično stališče, ki ga je Besednjakova večina zavzela do Jugoslavije. 6.9.1953 je kongres stranke, ki je potrdil vodstvo Besednjaka in njegovih somišljenikov, izglasoval resolucijo, ki je potrjevala zahtevo po uresničitvi STO, proti tihi priključitvi Cone A Italiji in raznarodovalnim ukrepom, a je tudi apelirala na Jugoslavijo, naj poseže v obrambo pravic slovenske narodne skupnosti. Nekaj mesecev kasneje je delegacija slovenskih izvoljenih javnih upraviteljev iz Cone A (v delegaciji so bili tudi člani SKSZ) podobna stališča in zahvale za storjeno v obrambo interesov slovenskega življa izrazila samemu Titu. Na začetku leta 1954 so Besednjaka in njegove napadli tako časopis *Katoliški glas* (nekako neuradno glasilo SKSZ) kot SDZ in »kominformisti«. Besednjak je branil svoje stališče kot edino realistično v trenutku, ko je postajalo vse bolj

<sup>30</sup> Breclj Aleš, *I gruppi autonomi sloveni a Trieste 1949–1952*, Krožek za družbena vprašanja V. Šček, Trieste, 1994 (dalje Breclj), str. 98–99.

<sup>31</sup> Troha, str. 244.

<sup>32</sup> O volitvah leta 1952 in o tem sodelovanju glej Breclj, str. 185–212 in Pahor Adrijana, *Il crepuscolo del TLT e i partiti autonomi sloveni (1952–1954)*, Krožek za družbena vprašanja V. Šček, Trieste, 1993 (dalje Pahor), str. 92–98.

jasno, da predvidenega STO ne bo ter da bo Cona A pripadla Italiji. Jugoslavija bi v taki situaciji postala edina in najmočnejša opora zamejcev pri obrambi njihovih narodnih interesov. Besednjakovi nasprotniki, ki jih je vodil Šorli, za katerega se je opredelila večina emigrantov, pa so bili na stališču brezkompromisnega protikomunizma. Po raznih neuspešnih poskusih pomiritve so slednji junija 1954 zapustili SKSZ in ustanovili Slovensko katoliško skupnost (SKS). Za tajnika je bil izvoljen Šorli, v vodstvu stranke pa je bilo tudi nekaj emigrantov.<sup>33</sup>

V vrstah slovenskih političnih beguncev v Trstu je bila komponenta, ki se je (vsaj javno) izražala za samostojno slovensko državo, v veliki manjšini. Leta 1951 je skupina, ki se je zbirala okoli Mirka Javornika in Ludvika Klakočerja, izdala zbornik Tabor, v katerem je Mirko Javornik (pod psevdonimom Peter Klepec) v članku Slovenski položaj 1951 označeval Jugoslavijo kot umetno tvorbo, ki ji je usojeno propasti. Tako SKSZ kot SDZ sta javno izjavili, da Slovenci odločno zavračajo take načrte, medtem ko so na sestanku predstavnikov slovenskih katoliških strank z Goriške, Koroške in STO glede tega potrdili Koroščevo stališče, da je za Slovence »tudi najslabša Jugoslavija najboljša rešitev«. Kasneje se je za slovensko državno idejo zavzel, precej osamljeno, Franc Jeza, ki je v glavnem v samozaložbi v Trstu izdal celo vrsto pamfletov in razprav.<sup>34</sup>

Glede publicistične dejavnosti političnih beguncev je treba pripomniti, da so ti svoje prispevke objavljali tako v liberalnem (Demokracija, glasilo SDZ) kot katoliškem (Katoliški glas) političnem časopisu ter v vrsti drugih revij. Specifično begunskega časopisja v Trstu ni bilo, tudi članki o begunski problematiki (v glavnem nepodpisani) v omenjenem periodičnem tisku pa se praviloma niso ubadali z oživiljanjem militantnih spominov na kolaboracionistično ali protikomunistično dejavnost med vojno, ki je tako značilno za prekoceansko zdonsko časopisje. Bolj prisotna, predvsem v katoliškem časopisju, pa je obramba medvojnih izbir in njihovo utemeljevanje ter opravičevanje. Verjetno je bil to sad zavesti, da bi bili taki nastopi deležni res pičlega razumevanja v zamejski stvarnosti. Tržaški begunci pa so podobne prispevke objavljali v prekoceanskem časopisju, ki so ga izdajali politični emigranti, saj so mnogi izmed njih s temi begunskimi skupnostmi obdržali tesne stike. Isto v glavnem velja tudi za monografske publikacije begunskih avtorjev, čeprav je izšlo tudi nekaj povsem begunsko obarvanih del (npr. že omenjeni zbornik Tabor ter razne samostojne publikacije F. Jeze).<sup>35</sup> Kar tudi manjka med slovensko politično emigracijo v Trstu, je javno opredeljevanje do različnih političnih opcij (z že omenjenimi izjemami), ki so se izoblikovale v begunski skupnosti širom po svetu. Mnogo bolj prisotno je utemeljevanje sočasne veljavnosti lastnih svetovnonazorskih opredelitev za Slovenstvo. Najmočnejše so verjetno politični begunci vplivali na zamejske nekomunistične kroge pri uvajanju vseslovenskih tem razmišljanja, ki so presegale samo zamejsko stvarnost. V tem pa so imeli tudi vlogo povezovalca »drugače mislečih« Slovencev v domovini, zamejstvu in zdomstvu, pri čemer so veliko vlogo imela vsakoletna študijska srečanja Drage.

<sup>33</sup> Pahor, str. 102–110 in 115. Besednjakov pristop do Jugoslavije (oz. Slovenije) je kasneje v stranki Slovenske skupnosti prevzel prav politični begunec dr. Matej Poštovan, ki je bil več let tajnik stranke, v kateri se je v šestdesetih letih uveljavila njegova ideja, da mora matica podpirati vse slovenske politične skupine v zamejstvu. Posledica tega je bila, da je takrat stranka prvič navezala stike z matično domovino. Glej PSBL, III. knjiga, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1986–1989, str. 54–55.

<sup>34</sup> Glej Novak, str. 32 ter Breclj str. 118 in 140–141.

<sup>35</sup> Švent, str. 94 in 97–100.

## Problematika slovenske politične emigracije v Slovenskem Primorcu in Katoliškem glasu

Izhajajoč iz ugotovitve, da so slovenski politični begunci v Trstu pripadali v veliki večini katoliškemu taboru, sem pregledal letnike od 1945 do 1948, oz. od leta 1949 do 1954, katoliških slovenskih zamejskih tednikov Slovenski Primorec<sup>36</sup> (dalje SP) in Katoliški glas<sup>37</sup> (dalje KG).

SP je bil izrazito ortodoksno katoliški časopis in kot tak ostro antikomunistično usmerjen. S tega zornega kota je tudi ocenjeval begunsko problematiko. Čeprav je od vsega začetka pozorno sledil delovanju opozicije v Jugoslaviji in begunstvu<sup>38</sup> je bil njegov antikomunizem v prvih časih še defenziven. Že v prvi številki je v članku Naša ljubezen do naroda<sup>39</sup> pisec branil duhovščino pred obtožbo narodnega izdajstva in opravičeval tudi delovanje goriškega nadškofa Margottija, ki naj bi s svojimi posredovanji pri oblasteh obvaroval goriške Slovence mnogo gorja.<sup>40</sup> Člankar zavrača posploševanja, ki so med vojno vse antifašiste enačila s komunisti, po vojni pa vse antikomuniste s fašisti. Podoben pristop je značilen tudi za številne druge prispevke in dopise v obrambo duhovnikov, ki so jih obtoževali ali jim sodili zaradi narodnega izdajstva. Na začetku novega leta je SP celo objavil prispevek, v katerem se je pisec zavzemal za premoščanje preteklosti in za spravo.<sup>41</sup>

Prav v istem času pride tudi do prvih razjasnenj glede odnosa do OF, sicer še v defenzivnem slogu. V članku z povednim naslovom Ali so vsi nasprotniki OF zločinci? SP zagovarja pravico vsakega Slovenca, da je smatral, da obstaja boljša in manj nevarna pot do osvoboditve, kot tista, ki jo je predlagala OF. Prvič se pa pojavi teza, da cerkvena hierarhija ni nasprotovala osvobodilnemu boju kot takemu, ampak le, ker so ga vodili komunisti, ki so za svoje skrite namene izrabljali čustvovanje ljudstva.<sup>42</sup> Prihod razmejitvene komisije je bila priložnost za prvi javni izraz hotenj slovenskega ortodoksne katoliškega tabora glede bodočnosti Goriške. V nepodpisani Izjavi slovenskih duhovnikov se ti izražajo za združitev vseh Slovencev v resnično federalni in demokratični Jugoslaviji in zavračajo možnost priključitve k »tujci« državi. Vendar zahtevajo, naj velesile nastopijo za odpravo diktature v Jugoslaviji in uvedbo demokratične ureditve. Če do tega ne bi prišlo, so slovenski duhovniki goriške nadškofije zavračali odgovornost za to, da pridejo njihovi verniki pod novo diktaturo ali pod ponovno narodnostno sužnost.<sup>43</sup>

V naslednjih mesecih so se pojavili prvi članki, ki so govorili o političnih beguncih, in to ne le slovenskih.<sup>44</sup> Večji pomen pa je imel protestni nastop SP ob ugrabitvah nekaterih

<sup>36</sup> Slovenski Primorec je izhajal v Gorici od 28.8.1945 do 29.12.1948.

<sup>37</sup> Katoliški glas je nastal iz združitve tržaškega verskega tednika Teden z goriškim Slovenskim Primorcem. Izhajal je kot tednik od januarja 1949.

<sup>38</sup> Že 27. septembra 1945 je na kratko poročal o izjavi »jugoslovanske opozicije v inozemstvu«, s katero so podpisniki Krek, Pribičević in Topalović obtožili Tita nespoštovanja s Šubašičem sprejetih dogovorov (SP, 27.9.1945, Jugoslovanska opozicija v inozemstvu). Le malo kasneje, 11. novembra, je list veliko prostora namenil znanemu Pastirskemu pismu jugoslovanskih škofov.

<sup>39</sup> SP, 28.8.1945.

<sup>40</sup> Zanimivo je, da je SP 20.6.1946 v članku Človeške slabosti v Cerkvi priznaval, da so bile storjene tudi zmote in krivice, ki jih noče braniti. Vendar spoštuje avtoriteto in vidi zato edino pravilno pot za odpravo krivic v pritožbah na višje instance in v molitvi za cerkvene predstojnike.

<sup>41</sup> SP, 3.1.1946, Preteklost in prihodnost.

<sup>42</sup> SP, 31.1.1946.

<sup>43</sup> SP, 2.2.1946, Ob prihodu razmejitvene komisije.

<sup>44</sup> SP, 21.2.1946, Umor v Trstu (o umoru voditelja bivših hrvaških križarjev dr. Protulipaca); 4.4.1946, Slovenci pri sv. očetu (o sprejemu skupine šestdesetih beguncev, ki jih je vodil jezuit Anton Prešeren, pri papežu); 18.4.1946 Hrvatski list (o izidu v Trstu verskega lista Gore srca! za Hrvate v Istri – vendar ni v tem

begunskih voditeljev v Trstu in na Goriškem. Ostri obsodbi teh dejanj je sledila zahteva, naj ZVU zagotovi varnost oseb, ki so se zatele pod njeno okrilje.

Končno se je stališče SP do begunske problematike razjasnilo maja 1946. V dveh člankih z zgovornima naslovoma *Izdajalci* in *Bela garda* je tednik prešel v napad.<sup>45</sup> V prvem članku so odgovarjali vse pogostejšim obtožbam izdajstva, ki so jih bili deležni poštenjaki, katerih edina krivda je bila nasprotovanje komunizmu. Pravi izdajalci naj bi bili prav komunisti, ki so z nemoralnimi sredstvi zlorabljali zaupanje ljudi za doseg njihovih zmotnih ciljev. Drugi članek pa je pojasnjeval, da je bela garda nastala v Rusiji v dobi oktobrske revolucije kot obrambna organizacija »narodnjakov«<sup>46</sup> pred nasilstvi boljševikov. Kasneje so komunisti ta izraz uporabili za vse svoje nasprotnike, predvsem katolike, tudi za take, ki niso nikoli nosili orožja. Ker so pač katoliki naravni nasprotniki komunizma, ni čudno, da jih označujejo za belo gardo. Vendar, zaključuje pisec, smo v tem smislu katoliki prav radi bela garda in izdajalci. Istega meseca se je tudi pojavil prvi spis v spomin na dr. Lamberta Ehrlicha,<sup>46</sup> ki se je v naslednjih letih redno pojavljal ob obletnici njegove smrti. Ehrlich je označen kot eden najuglednejših slovenskih duhovnikov, človek vzornega poštenja in zvestobe narodu, ki so ga komunisti že pred vojno obsodili na smrt zaradi njegovega antikomunizma. Maj 1946 je torej pomenil prelomnico, ko je SP jasno izrazil svojo opredelitev do medvojnih dogajanj in prešel v napadalni antikomunizem. Odločno se je postavil na stran slovenske (katoliške) politične emigracije, ki jo je smatral kot del svetovne antikomunistične fronte.

V naslednjih mesecih se je polemika osredotočila na tisto, kar je SP imenoval alarm proti duhovnikom, predvsem pa na Stepinčev in Rožmanov proces. V času sklepanja mirovne pogodbe z Italijo pa se je SP angažiral v umirjanju tega, kar se iz njegovih stolpcev kaže kot pravi val panike, ki naj bi zajel antikomunistično usmerjeni del prebivalstva Jugoslaviji namenjenih predelov bivše Cone A Julijske Krajine. Tednik je odsvetoval izselitev vsem tistim, ki niso za to imeli res tehtnih razlogov, ter odvrčal ljudi od vsakršne prenaplajene odločitve. Svaril je pred težavami in nevarnostmi begunstva ter apeliral na katoličane, naj v imenu vere in domovine vztrajajo na domačih tleh. Obenem pa je zahteval, naj zavezniki povedo, kod bo tekla nova meja, ter zagotovijo neovirano možnost odhoda osebam in njihovemu imetju.<sup>47</sup> Novo razmejevanje je SP označil za nesmiselno tudi z gospodarskega vidika ter upal, da je to le začasna rešitev, ki jo bo mogoče revidirati, ko se bo izkazala za neuspešno in nepravilno, kot je svetoval papež.<sup>48</sup>

Po sklenitvi mirovne pogodbe se pričnejo pojavljati navodila in sporočila beguncem o pogojih in možnostih izselitve,<sup>49</sup> ki se nato nadaljujejo tudi v KG do konca obravnavanega obdobja. List je tudi pričel objavljati določila pariške mirovne pogodbe, predvsem tiste o možnosti optiranja.<sup>50</sup> Kmalu zatem so se pričeli pojavljati članki v obrambo slovenskih beguncev pred diskriminacijami pri dodeljevanju pomoči,<sup>51</sup> v katerih so italijansko državo opozarjali, da bo njeno obnašanje do slovenskih beguncev imelo veliko težo v bodočih odnosih s slovenskim narodom. Kasneje se je pozornost osredotočila na problem državljan-

primeru jasno, če je šlo za begunski list).

<sup>45</sup> SP, 2.5.1946.

<sup>46</sup> SP, 23.5.1946.

<sup>47</sup> SP, 29.1.1947, Resna dolžnost nam nalaga; 6.2.1947, Setev nasilja in groženj gre v klasje.

<sup>48</sup> SP, 13.2.1947, Naše nove meje.

<sup>49</sup> Prvo tako sporočilo se pojavi 6.3.1947 (Beguncem, ki želijo iti v Argentino).

<sup>50</sup> SP, 13.3.1947, Primorci – pozor ter Važna določila mirovne pogodbe z Italijo glede državljanstva in imovine.

<sup>51</sup> SP, 6.8.1947, Visoko ZVU – vprašamo; 11.2.1948, Črka ubija – duh oživlja; 18.2.1948, Slovenski begunci in ezuli.

stva, ki ga je Italija odrekala slovenskim optantom.<sup>52</sup> Za SP so se mnogi Slovenci ravnali po reku »tam kjer je pravica, je domovina« in izjavljali, da je njihov pogovorni jezik italijanski, ker jih je v to prisilil nevzdržni komunistični režim.

V tem času množičnega čezoceanskega izseljevanja beguncev je SP objavil tudi pozdrav, ki ga je slovenskim beguncev naslovil škof Rožman.<sup>53</sup> Odras tega masovnega odhajanja pa je tudi dejstvo, da se je celo Urh, eden od dveh protagonistov stalne rubrike Urh in Žef, od aprila 1948 preselil v Argentino in od tam pismeno nadaljeval svoje dialoge z Žefom.

Pred tem je bil junija 1947 storjen še korak naprej v približevanju k stališčem slovenske politične emigracije pri opredeljevanju in vrednotenju medvojnih dogodkov v Sloveniji. V članku Slovenskim fantom v Kočevskem Rogu<sup>54</sup> je pisec izjavljal, da je potrebno moliti za padle partizane, ki so bili prepričani, da se borijo za dobro stvar. Vendar se je prav tako potrebno spomniti tudi tistih, ki so se borili v prepričanju, da branijo Slovenijo pred komunizmom. Nepremagani so se umaknili iz domovine, da ne bi po nepotrebnem prelivali bratske krvi, a so bili izdani in vrnjeni svojim krvnikom. S svojo žrtvijo so svetu dokazali, da niso Slovenci sami komunisti. Prvič so bili predstavljeni kot mučeniki vere in antikomunizma tudi taki, ki so se borili z orožjem v roki. Maja naslednjega leta pa se je pojavil prvi ponatis članka iz begunskega časopisa.<sup>55</sup> Tu so zavračali obtožbe o beguncih kot vojnih zločincih in kot vzrok njihove zdomske izbire postavljali antikomunizem in katolištvo.

Naslednik SP, KG, je bil neuradno glasilo SKSZ. Njegov polemični ton proti komunistom se je še zaostрил, v precej hude polemike pa se je občasno spuščal tudi z liberalno usmerjenim delom slovenske skupnosti v zamejstvu. Vztrajno je zagovarjal potrebo po samostojnem političnem organiziranju katoličanov ter iz tega izhajal tudi ob prilikah, ko je svoje bralce pozival naj volijo za italijansko Krščansko demokracijo (Democrazia cristiana).

KG je večjo pozornost kot njegov predhodnik namenjal političnim dogodkom doma in po svetu ter kulturnemu življenju katoliškega dela slovenskega življa v zamejstvu in begunstvu. Pomnožile so se recenzije literarnih in znanstvenih del begunskih avtorjev, predstavitev in priporočanje slovenskih begunskih revij iz celega sveta, poročanje o važnejših političnih dogodkih znotraj begunske skupnosti. Precej pomembno za raziskovanje delovanja slovenskih političnih beguncev na Goriškem in Tržaškem je poročanje o kulturnih prireditvah katoliškega tabora. Pregled teh poročil potrjuje tezo o odločilni vlogi beguncev pri ustvarjanju in organiziranju kulturnega delovanja slovenskih katoličanov v zamejstvu. Tako so npr. aprila 1949 na literarnem večeru prosvetnega odseka SKSZ (predhodnika Slovenske prosvete) v Trstu govorili sami begunski intelektualci: V. Beličič, M. Javornik, S. Kregar in nepogrešljivi kulturni ustvarjalec in organizator J. Peterlin.<sup>56</sup> Marca 1951 pa so na raznih kulturnih večerih nastopili po vrsti A. Kacin, B. Novak, M. Šah, S. Kregar, D. Petkovšek ter V. Beličič.<sup>57</sup> Pomembna prisotnost beguncev je označevala npr. tudi kulturni Tabor, ki ga je Slovenska prosveta organizirala junija 1950.<sup>58</sup>

Sicer pa se je katoliški tednik že aprila 1949 jasno opredelil do vloge beguncev v zamejski stvarnosti. Izhajajoč iz ugotovitve, da zamejska slovenska kultura ni ločena in ne more obstajati brez splošno slovenske kulture, je prihajal do zaključka, da je sploh nesmiselno govoriti o beguncih, saj so ti v zamejstvu le Slovenci na slovenski zemlji. Pri

<sup>52</sup> SP, 4.8.1948, Mnogim po krivem odrekajo državljanstvo; 8.9.1948, Opcijska kolobocija in strahovanje.

<sup>53</sup> SP, 4.2.1948, Beguncem na pot čez morje.

<sup>54</sup> SP, 4.6.1947.

<sup>55</sup> SP, 26.5.1948, Santa Cruz in Partizanka.

<sup>56</sup> KG, 27.4.1949.

<sup>57</sup> KG, 29.3.1951.

<sup>58</sup> KG, 12.6.1950.

določanju naloge, ki so jo Slovenci v zamejstvu imeli pri razvoju vseslovenske kulture, pa se je pisec članka približal teoretiziranjem o dveh Slovenijah, saj je trdil, da je njihova dolžnost razvijati svobodno kulturo, kar je v matični domovini nemogoče.<sup>59</sup>

Da je KG begunce sedaj smatral kot del svojega, katoliškega tabora, je postalo jasno v istem letu 1949. Takrat so namreč begunci postali predmet spora med katoliškim (SKSZ) in liberalnim (SDZ) delom slovenskega zamejskega antikomunističnega tabora. 24.8.1949 je KG objavil spomenico,<sup>60</sup> v kateri so kulturni delavci v Trstu odgovarjali na napad Demokracije, ki je v zvezi z neko uprizoritvijo očital Slovenskemu odru (gledališki skupini, ki jo je vodil prof. Peterlin), da politizira, da je del in izraža stališča SKSZ in se obregnil ob Peterlina. Slovenski katoliški kulturniki so zanikali obtožbe in stopili v bran prof. Peterlina ter podčrtali vlogo, ki so jo begunski intelektualci odigrali pri dvigu kulturne ravni v zamejstvu. O vlogi beguncev v antikomunistični slovenski zamejski stvarnosti je bilo spet govora septembra 1949, ko je SKSZ v odgovor na nov napad Demokracije spomnila, da ni v njenem vodstvu nobenega begunca, ter opomnila na velike zasluge in žrtve katoliškega društva Straža v boju proti komunizmu v Sloveniji.<sup>61</sup>

Naslednje leto je KG nastopil v bran beguncev-šolnikov. Nove norme o nameščanju učnega osebja v Coni A so namreč begunce diskriminirale, in to potem, ko so prav begunci postavili na noge slovensko šolstvo ZVU, je pisal katoliški tednik.<sup>62</sup> Do nove polemike z Demokracijo, v katero so bili vpleteni begunci, je prišlo na začetku leta 1953. Na obtožbo, da objavlja vsakovrstne prispevke, ki prinašajo protislovna stališča, je KG odgovoril, da pač objavlja prispevke z različnimi pogledi na stvarnost, pod edinim pogojem, da priznavajo krščanska načela in moralo v zasebnem in javnem življenju ter spoštujejo pravo slovensko narodno izročilo. Demokraciji pa je pisec očital mlačni in nedosledni antikomunizem, ker je leta 1949 skupaj s »titovci« napadala »... tako imenovane begunce, ki so na Primorskem postavljali na noge naše šolstvo, naš radio, naše politične in kulturne organizacije ...«<sup>63</sup>

Značilno je tudi dejstvo, da je katoliški tednik med politične emigrante uvrščal tudi slovenske optante in kasnejše prebežnike iz Jugoslavije, čeprav je te skupine ločeval. KG je tako kar redno objavljala obvestila o možnostih izselitve preko mednarodnih organizacij<sup>64</sup> ter nastopal v podporo slovenskih optantov, ki so jim italijanske oblasti delale težave pri priznanju pravice do državljanstva<sup>65</sup> oz. pri vpisovanju otrok v slovenske šole.<sup>66</sup> Pisal je tudi o ukinitvi organizacije Združenih narodov za begunce I.R.O. in o problemih, ki bi za begunce s tem nastali, ter prinašal nasvete o reševanju birokratskih problemov apolidov.<sup>67</sup> Ob prebegih

<sup>59</sup> KG, 13.4.1949, Vprašanje slovenske kulture med nami.

<sup>60</sup> Spomenica slovenskih kulturnih delavcev v Trstu.

<sup>61</sup> KG, 21.9.1949, Narod naj ve in sodi. Očitno pa so bili za SDZ manj sporni slovenski optanti, saj je delegacija te stranke maja 1950 obiskala goriškega prefekta, da bi podprla prošnjo za pridobitev državljanstva urednika KG Kemperleta in dr. Bratuža. Glej KG 17.5.1950, Vprašanje državljanstva. V članku so dajali tudi nekaj nasvetov o postopkih in poti, ki se jih lahko posluži, kdor želi pridobiti italijansko državljanstvo.

<sup>62</sup> KG, 31.5.1950, Še o najnovejših odredbah pri nameščanju slovenskih učiteljskih moči v Trstu.

<sup>63</sup> KG, 5.2.1953, O šviga-švagah in sračjih gnezdih...

<sup>64</sup> V glavnem so bila taka obvestila objavljena pod naslovom Beguncem, ki pa ni bila stalna rubrika. Glej npr. KG 5.10.1949, 26.10.1949.

<sup>65</sup> V tem smislu je posebej zanimiv članek Naše ugotovitve z dne 24.9.1953. V njem je med »bistvene narodne zahteve napram italijanski vladi« uvrščen tudi problem nepriznavanja opcij slovenskih optantov, v prvi vrsti duhovnikov.

<sup>66</sup> KG, 14.10.1954, Važna vprašanja na sestanku SDZ v Gorici.

<sup>67</sup> KG, 9.8.1950, Poroke beguncev. Istega dne je izšel tudi članek In ko preneha IRO?. O tem problemu je tednik pisal še večkrat. 14.6.1951 se je KG v članku Vprašanje Zavezniški vojaški upravi ubadal s problemom potnih listov za begunce.

iz Jugoslavije je zavzel podobno stališče, kot ga je leta 1947 zavzel SP v zvezi z opcijami. Odsvetoval je begunstvo, ki je izpostavljalo ljudi nevarnosti izgube vere in narodnosti in se zavzel za vztrajanje na svoji rodni zemlji.<sup>68</sup> Leta 1954 je v članku Stanje slovenskih beguncev po Evropi pisec podal sliko begunske in izseljenske stvarnosti po raznih deželah ter se dotaknil tudi problema vrnitve v domovino, ki bi jo bilo treba po njegovem olajšati.<sup>69</sup> Članek je povzročil manjšo polemiko z Vinkom Levstikom, ki je v svojem odgovoru zanikal, da bi bilo pravih političnih beguncev med slovenskimi zdomci v Evropi le 5%, potrdil neomajnost in zvestobo beguncev iz leta 1945 svojim idealom in voditeljem ter se obregnil predvsem ob trditve o vračanju. Levstik je poudaril, da je treba prvenstveno pomagati beguncem v zdomstvu in da je povsem neumestno govoriti o eventualnih povratkih.<sup>70</sup> Dejansko je v zvezi z novimi tokovi beguncev, ki so zapuščali Jugoslavijo, obstajal problem njihove opredelitve. KG je o tem ponatisnil članek iz Klica Triglava, ki je priznaval, da je dobršen del beguncev zapustil domovino zaradi problemov s pravico ali iz avanturizma, a je zaključeval z ugotovitvijo, da sta vzroka njihovega bega slabe življenjske razmere in pomanjkanje svobode.<sup>71</sup>

Katoliško glasilo je vse več pozornosti namenjalo življenju slovenskih zdomskih skupnosti po svetu. Obširno je poročalo o obisku škofa Rožmana v Argentini,<sup>72</sup> prinašalo novice pomembnejših političnih srečanj,<sup>73</sup> objavljalo ponatise iz katoliških begunskih revij in pisma iz izseljenskih dežel. Na njegovih straneh so se pojavljali pregledi begunskega periodičnega tiska in stvarnosti begunskih skupnosti po svetu.<sup>74</sup> V petdesetih letih je bila uvedena celo stalna rubrika Iz življenja naših izseljencev in beguncev. Vse bolj je torej begunska stvarnost postajala za bralca KG domača, del lastne stvarnosti. Vezi so bile tudi precej konkretne, saj je leta 1952, ob akciji za zgraditev Katoliškega doma v Gorici, poleg odbora v Gorici nastal tudi odbor v ZDA.<sup>75</sup> Kasneje je podporni odbor nastal tudi v Argentini,<sup>76</sup> akcijo pa je z apelom podprl sam škof Rožman.<sup>77</sup>

Pozornost je bila osredotočena na katoliški begunski tabor, ki se je prepoznaval v stališčih SLS v begunstvu. Slovenski katoliški politični tabor v Trstu in Gorici je KG predstavljal kot del tabora SLS v begunstvu. Najbolje se je to npr. zrcalilo v dejstvu, da so člankarji KG izraza Slovenci v zamejstvu in zamejstvo večkrat uporabili ne samo za prave zamejce, ampak tudi za begunce (kot npr. v citiranem članku iz januarja 1953 Slovenske revije in listi v zamejstvu). Že leta 1949 je KG objavil Božično voščilo, ki jo je Slovencem v imenu Slovenskega narodnega odbora (SNO) naslovil dr. Miha Krek.<sup>78</sup> S časom se je taka usmeritev tednika vse bolj krepila.<sup>79</sup> Decembra 1950 je bil objavljen pogovor z Krekom, ki so ga

<sup>68</sup> KG, 16.8.1951, Nekaj misli ob pobegih iz Jugoslavije.

<sup>69</sup> KG, 5. in 12.8.1954.

<sup>70</sup> KG, 2.9.1954, Odprto pismo.

<sup>71</sup> KG, 16.9.1954, Svoboda.

<sup>72</sup> KG, 23. in 30.11.1949, Škof Rožman v Argentini.

<sup>73</sup> Npr. o shodu katoliških slovenskih beguncev v Argentini oktobra 1952. Glej KG 9.10.1952, Katoliški shod begunskih Slovencev v Argentini.

<sup>74</sup> Glej npr. KG 25.11.1954, Slovenci po svetu. Treba je podčrtati, da so članki obravnavali skupaj slovenske izseljence, slovenske politične begunce iz leta 1945 in kasnejše prebežnike iz Slovenije. O pregledu tiska glej npr. KG 1.1.1953, Slovenske revije in listi v zamejstvu ter 2.12.1950, Naše revije.

<sup>75</sup> KG, 9.10.1952, Na delo za katoliški dom v Gorici.

<sup>76</sup> KG, 6.5.1953, Argentinski odbor.

<sup>77</sup> KG, 23.7.1953, Poziv škofa Rožmana na amerikanske Slovence za Kat. dom v Gorici.

<sup>78</sup> KG, 28.12.49, Predragi Slovenci in Slovenke.

<sup>79</sup> V skladu s to usmeritvijo je bila vrednotena tudi vloga domobranstva. Če je še na polovici leta 1950 bila njihova kri seme svobode slovenskega naroda in je njihovo žrtvovanje dobivalo vse jasnejšo vrednost v luči

povzeli iz pariške revije La Yougoslavie, v katerem se je voditelj SNO izražal za sporazum med narodi Jugoslavije in postavljajl emigraciji kot nalogo demokratizacijo Jugoslavije in obrambo njenih meja.<sup>80</sup> KG je Krekovemu delovanju sledil tudi v pobudah za združitev političnih formaciji vseh vzhodnoevropskih begunskih skupnosti, saj je tudi sebe štel za del velike svetovne katoliške antikomunistične fronte.<sup>81</sup> Ta politična povezava z begunsko SLS je bila izražena tudi s prisotnostjo na Taboru Slovenske prosvete septembra leta 1951, poleg številnih tržaških in goriških begunskih kulturnikov, tudi tajnika Krščansko socialne zveze za Srednjo Evropo Marka Kranjca, pripadnika Krekove skupine.<sup>82</sup>

Prav v času tega prosvetnega Tabora pa je prišel v javnost tudi zbornik Tabor, ki so ga izdali nekateri begunski kulturniki v Trstu, Gorici in v Avstriji in je povzročil mnogo hude krvi. V nekaterih uvodnih sestavkih so bila namreč izražena stališča o nenaravnosti Jugoslavije in za Svobodno Slovenijo, kar nikakor ni bilo v skladu s stališči celotnega slovenskega antikomunističnega tabora na Tržaškem in Goriškem. KG se je bil že leta 1950 izjavil proti akciji zbiranja podpisov v prid izjave (Slovenska izjava) nekaterih begunskih krogov v ZDA, ki je zahtevala Svobodno Slovenijo, povezano s STO. Miha Krek (in KG se je v celoti z njim strinjal) je to akcijo ožigosal, ker je sejala razdor med begunce v času, ko je bila prvenstvena borba za osvoboditev cele Jugoslavije. Šele, ko bi bil ta cilj dosežen, bi lahko vsak narod odločal o svoji prihodnosti.<sup>83</sup> Tokrat je proti takim izvajanjem nekaterih piscev zbornika KG objavil kar nekaj obsodb in distanciranj.<sup>84</sup> 8. novembra 1951 pa je katoliški tehnik objavil uradni izjavi uredništva ter SDZ, SKSZ in Skupine neodvisnih Slovencev, ki sta potrjevali njihovo jugoslovansko usmeritev in najodločneje obsojali pisanje v Taboru. Izjava političnih skupin je podčrtavala, da je skupna jugoslovanska država temelj same samobitnosti slovenskega naroda in porok njegovega nadaljnega svobodnega razvoja. Med goriškimi in tržaškimi Slovenci pa naj bi bila jugoslovanska usmerjenost že tradicionalna.<sup>85</sup> Polemika okoli Tabora še ni bila zaključena, saj so decembra istega leta na KG naglašali, da so se vsi vodilni možje zamejskih Slovencev (in tu so med zamejce očitno zaobjeti tako avtohtoni tržaški, goriški in koroški Slovenci kot tudi begunci in izseljenci po celem svetu) izrazili za Jugoslavijo ter tudi pozivali begunske politične skupine vseh jugoslovanskih narodov, naj se zedinijo za skupni boj za demokratično Jugoslavijo. Odgovornost za plahnenje jugoslovanske ideje, tako v zdomstvu kot v domovini, so zvrčali na komunistični režim in pristavljali, da obstoja Jugoslavije niso ogrožali pisci kakega Tabora, ampak sam režim v domovini.<sup>86</sup>

Že marca naslednjega leta je KG pozdravljajl nastanek federacije časnikarjev narodov Jugoslavije kot prve in edine skupne organizacije jugoslovanskih beguncev in jo postavljajl za

---

zaostritve protislovja med komunizmom in demokracijo, pa je že novembra istega leta sodba bila drugačna. Iz spoznanja, da je NOB v bistvu komunistična revolucija je zrasla antikomunistična vojska, ki bi lahko zmagala, če bi komuniste ne podprli zunanji činitelji. Leta 1954 pa je bila, v skladu z jugoslovansko usmeritvijo KG in vseh antikomunističnih političnih formaciji v zamejstvu, v Gorici maša za pobite domobrancel, četnike in povojne slovenske deportirancel iz Gorice. Glej KG 7.6.1950, Ob strašni obletnici, 8.11.1950, Slovenska stvarnost, in 3.6.1954, Ob deveti obletnici slovenskega Katyna.

<sup>80</sup> KG, 20.12.1950, Naš zgovorni molk.

<sup>81</sup> KG, 22.2.1951, Zgodovinska izjava. Članek poroča o sestanku predstavnikov beguncev iz 10 vzhodnoevropskih držav in izpostavljajl prisotnost slovenskih, hrvaških in srbskih predstavnikov.

<sup>82</sup> KG, 27.9.1951, Tabor Slovenske prosvete.

<sup>83</sup> KG, 4.10.1950, Trenja med slovenskimi emigranti v Ameriki.

<sup>84</sup> KG, 18.10.1951, Še o »Taboru«, zborniku umetnosti in razprav, 22.10.1951, Vnovič o »Taboru«, 1.11.1951, Današnji »gost« odgovarjajl včerajšnjemu »gostu«.

<sup>85</sup> Glej Za jasnost! in Izjava.

<sup>86</sup> KG, 27.12.1951, Pred zgodovino bodo odgovarjajli.

zgled.<sup>87</sup> Novembra istega leta je tednik sporočal beguncem in izseljencem, da niso sami, da so njihove žrtve, svobodoljubnost in zvestoba katolištvu spodbuda vsem v skupnem boju.<sup>88</sup>

Z velikim poudarkom je bil marca 1953 pozdravljen ustanovni zbor Sveta za osvoboditev narodov Jugoslavije. Bil je to uresničitev nad KG, ki je dogodek označil kot pravilno izbiro ter vir upanja v nadaljnji razvoj sodelovanja med predstavniki narodov Jugoslavije.<sup>89</sup>

V času rasti napetosti med Besednjakovo, do jugoslovanskega režima spravljivejšo, in intransigentno strujo v stranki SKSZ, je KG, ki se je postavil na stran slednje, objavil od avgusta do novembra 1953 serijo člankov o slovenski krščanski demokraciji. V teh spisih je bilo politično delovanje katolikov v zamejstvu (predvsem na Goriškem) navezano na tradicijo avstroogrške, jugoslovanske in begunske SLS in preko slednje vključeno v sklop krščansko socialne internacionale. OF je bila označena kot komunistični parazit, ki se je, potem, ko so se komunisti na Primorskem pod fašizmom potuhnili in je vsa teža dela za narod ostala na ramenih duhovnikov in katoliških politikov, med vojno zajedel v telo naroda in mu povzročil neizmerno gorje. One, ki so pod nemško okupacijo v Primorju sprejeli nacistične ponudbe za obnove slovenskega šolstva, KG označuje kot ljudi, ki so zvestobo narodu dajali pred zvestobo stranki. To medvojno delovanje za slovensko šolo pa naj bi bilo tudi osnova, na kateri je po vojni ZVU postavila svoje slovensko šolstvo. Pisec je iz teh predpostavk prihajal do trditve, da je slovenska krščanska demokracija tudi pod fašizmom in med vojno izpolnila svojo dolžnost do naroda. V zadnjem sestavku je člankar naglaševal nujnost, da se izoblikuje krepka slovenska katoliška stranka, ki naj po zgledu južnotirolske Südtiroler Volkspartei brani verske in narodne svetinje Slovencev v zamejstvu.<sup>90</sup>

Le nekaj mesecev kasneje je bil prav tako v očitni povezavi s sporom v SKSZ objavljen članek, v katerem so bili levičarski katoličani razvrščeni v dve skupini. Prva, Kocbekova, je med vojno razbila katoliški tabor in na koncu sama prešla v komunizem. Druga, sredinska, pa je ostala ob strani in ni sodelovala s protikomunisti s pretvezo, da si noče »umazati rok« s kolaboracijo z nacisti, v resnici pa iz omahljivega katolištva.<sup>91</sup>

V zamejskem prostoru so med tem urgirali tudi drugi dogodki, o katerih se je na straneh KG ponovno izjasnila tudi slovenska politična emigracija. Bilo so to smrtni krči STO. Najprej je svojo izjavo podal Svet za osvoboditev narodov Jugoslavije. Po ugotovitvi, da je ozemlje STO sestavni del slovenskega etničnega ozemlja, da bi ne bili ne Italija ne Jugoslavija v stanju zagotoviti interesov tega teritorija, vezanega na svoje zaledje, ter da razdelitev STO ne bi pomenila pomiritve nasprotstev, je Svet zahteval ohranitev STO, njegovo demokratično ureditev ter pravico prebivalcev STO, da o svoji bodočnosti odločajo sami.<sup>92</sup>

Kmalu za tem se je oglasil tudi Narodni odbor za Slovenijo (NOS), ki je izrazil svoje nasprotovanje, da se slovenska manjšina na Tržaškem izroči v zatiranje Italiji ter zahteval uresničitev določil mirovne pogodbe, ki bi STO dovolile zaživeti.<sup>93</sup> Ponovno se je ta orga-

<sup>87</sup> KG, 6.3.1952, Begunski časnikarji.

<sup>88</sup> KG, 27.11.1952, Našim izseljencem in beguncem.

<sup>89</sup> Odbor, ki so ga ustanovili v New Yorku, so sestavljali predstavniki SLS, Slovenske demokratske stranke, hrvaške HSS ter srbskih Radikalne, Demokratske in Zemljoradniške stranke. V odboru ni bilo vodilnih osebnosti teh strank. Glej KG 19.3.1953, Za enotnost jugoslovanskih beguncev.

<sup>90</sup> KG, 6.8.1953, Slovenska krščanska demokracija v preteklosti, 20.8.1953, Slovenska kršč. demokracija v emigraciji, 3.9.1953, Slovenska krščanska demokracija v zamejstvu, 1.10.1953, Slovenska krščanska demokracija na Goriškem, 8.10.1953, Slovenska krščanska demokracija na Goriškem pod fašizmom in nemškim okupatorjem, 12.11.1953, Slovenska krščanska demokracija na Goriškem in njene naloge v sedanosti.

<sup>91</sup> KG, 8.4.1954, Levičarski katoličani.

<sup>92</sup> KG, 10.12.1953, Svet za osvoboditev narodov Jugoslavije in STO.

<sup>93</sup> KG, 17.12.1953, Izjava. Narodni odbor za Slovenijo glede STO.

nizacija pojavila na straneh KG 29.7.1954, ko je bila usoda STO že zapečatena. Dr. Krek in dr. Vošnjak sta v komunikeju v imenu NOS pozdravljala odločnost Slovencev pri obrambi obstoja STO in ponovila zahteve iz novembra 1953.<sup>94</sup>

Da bo vprašanje beguncev ostalo na dnevnem redu tudi v naslednjih letih pa je napovedovala ostra polemika, ki se je razplamtela med KG in Primorskim dnevnikom (PD) glede govora begunca M. Javornika (ki ga je KG objavil v povzetku) na sestanku Slovenske katoliške skupnosti<sup>95</sup> o novem položaju v Trstu po sklepu Londonskega Memoranduma. PD je na podlagi citatov iz Sajetovega Belogardizma Javornika obtožil sodelovanja z okupatorjem. Uredništvo KG je odgovorilo, da je pravi kolaboracionizem tisti s komunističnimi tirani ter obtožil PD, da se poslužuje propagandnih argumentov iz prvih poveljnih dni. Javornik je pa odgovoril, da so ga kljub grehom, ki mu jih očitajo, najvišji politični voditelji iz Slovenije preko zaupnika kar trikrat povabili k sodelovanju. V tretjem prispevku pa je pisec obtožbo Javorniku, da je po okupaciji Ljubljane v tamkajšnjem listu napisal »vdanostni« članek italijanskim okupatorjem, odbil z izgovorom, da je bil Javornik k temu prisiljen, medtem ko je pa PD prostovoljni hlapec komunističnega režima. Pravi vzrok razburjenja PD pa naj bi bilo dejstvo, da je bil list, v katerem je pisal Javornik, vseskozi in dosledno antikomunističen.<sup>96</sup>

Na koncu bi na kratko povzel nekatere ugotovitve, ki se rojevajo iz tega pregleda. Medtem, ko je bilo nasprotovanje komunizmu, v skladu s papeževo encikliko *Divini Redemptoris*, ki je komunizem označevala kot najhujše zlo za človeštvo, prisotno od vsega začetka v ortodoksnem katoliškem tisku, pa sta se negativno vrednotenje NOB in prehod na stališča slovenskih političnih beguncev uveljavljala postopoma. Čeprav se tak razvoj prične že s Slovenskim primorcem, pa se nova stališča dokončno izoblikujejo v Katoliškem glasu. Ta se že od nastanka postavi povsem na stran beguncev, tudi v vrednotenju medvojnega kolaboracionizma. KG gleda z veliko simpatijo na begunsko SLS z dr. Miho Krekom na čelu kot na del svetovnega katoliškega (in ne samo) antikomunističnega tabora. Čeprav je ta begunska politična skupina že pred tem referenčna za zamejski tabor, katerega glasnik je KG, pa pride do dokončnega identificiranja med katoliškim taborom v zamejstvu in Krekovim krogom ob izteku obravnavane dobe. To se zgodi ob priliki razkola v SKSZ med intransigentno in Besednjakovo skupino, ko se v KG pojavi serija člankov, ki zavračajo vsakršno možnost sodelovanja s komunisti, čeprav heretičnimi. Katoliško politično tradicijo bo KG navezal izključno na dediščino SLS, katere izbire pred vojno, med njo in po njej je tednik sprejel kot pravilne v celoti in izhodiščne za nadaljnje delo. Tako ni naključje, da so v novi stranki Slovenske katoliške skupnosti (SKS), ki je nastala kot rezultat razkola v SKSZ, bili močno angažirani, in to javno, tudi begunci.

Podoben proces se je odvijal na kulturnem področju. Begunci so najprej postali na straneh SP pomemben del zamejske stvarnosti, nato pa sta katoliški emigracija in zamejstvo bili vse bolj očitno, čeprav redko izrecno, del iste kulturne stvarnosti. Tvorili sta poseben, zaključen kulturni krog.

Če je vse to dejansko ustvarjalo videz in vtis, da tvorita politična emigracija in antikomunistični zamejci drugo, svobodno Slovenijo (ob nesvobodni matici), pa lahko le res izjemoma (in v zelo nejasni obliki) zasledimo v pisanju KG kako teoretiziranje o dveh Slovenijah. SP in KG sta bila za obrambo beguncev pripravljena stopiti v polemiko z

<sup>94</sup> KG, 29.7.1954, Slovenci v emigraciji za STO.

<sup>95</sup> Bila je to politična skupina, ki je nastala junija 1956 in so jo sestavljali člani SKSZ, ki so iz te stranke izstopili zaradi nestrinjanja z linijo njenega voditelja dr. Besednjaka.

<sup>96</sup> KG, 4.11.1954, Strah pred mrličmi, Dopolnilo, Živemu mrliču pri »Primorskem dnevniku«.

liberalnim delom slovenske zamejske politične stvarnosti, vendar sta katoliška tednika odločno zavračala idejo o neodvisni Sloveniji izven jugoslovanskega konteksta. Obratno, močno sta se zavzemala za sporazum emigrantskih vodstev vseh narodov Jugoslavije (vendar bi se lahko reklo, da nista priznavala lastne narodne identitete npr. Makedoncem, saj sta navajala le Slovence, Srbe in Hrvate) za skupno delovanje v smeri ustvaritve nove, resnično demokratične in federalne skupne države.

Iz pregleda izhaja kot posebno zanimiv odnos katoliškega tabora do kasnejših beguncev, tistih iz leta 1947 (optantov) in kasnejših prebežnikov. V obeh primerih sta tako SP kot KG skušala ljudi odvrčati od teh izbir. Ko so pa vendarle ti novi begunci pričeli prihajati v Trst in Italijo sta jih katoliška tednika sprejela kot svoje in se za njihove pravice tudi zavzela. Posebnost vsekakor predstavlja pisanje SP v zvezi s problemom slovenskih optantov. Določila mirovne pogodbe so namreč predvidevala, da je pogoj za sprejem opcije v Jugoslaviji (oz. Sloveniji in Hrvaški) bivaajočih oseb italijanski »pogovorni jezik«. Z zapletenimi izvajanjem je tednik tako, igrajoč na dvoumnost izraza »pogovorni jezik«, ki ni po njegovem (in dejansko) sovpadal z materinim jezikom, skušal dokazovati možnost optiranja Slovencev za Italijo in branil resničnost in upravičenost izjav tistih, ki so opcijo že podali ter njihovo pravico do italijanskega državljanstva.

### O literaturi in virih

Literature – tako znanstvene, kot tudi spomske in druge – ki bi se zaključeno ukvarjala s političnimi begunci v Trstu (a tudi v Italiji nasploh) je izredno malo. Obstaja nešteto zapisov, prispevkov in pričevanj, ki so pa razpršeni po raznih zbornikih in revijah, ki so jih begunske skupnosti izdajale širom po svetu. Pregledal sem eno od najpomembnejših tovrstnih periodičnih publikacij, *Koledar Svobodne Slovenije*,<sup>97</sup> ki so ga od leta 1950 dalje izdajali begunci v Argentini, a je večkrat prinašal tudi prispevke – spomske in druge – o Trstu. Do leta 1956 se je s problematiko Slovencev v Trstu in Italiji ukvarjalo kar nekaj objavljenih spisov. V koledarju za leto 1950 je Primož Brdnik pisal o nastanku in delu dnevnika *Glas zaveznikov*. Slavko Srebrnič je v članku *Slovenci v Italiji* orisal položaj, ustanove in zanimivosti Slovencev v Kanalski dolini, Beneški Sloveniji in na Goriškem. Jurij Kozjak je v spisu *Kulturno življenje v Trstu* predstavil delovanje antikomunističnega slovenskega tabora na kulturno prosvetnem področju, Tržaška in Goriška pa sta bili prav tako zaobjeti v delu Tineta Debeljaka *Umetniško in kulturno delo slovenske emigracije v letu 1949*. Debeljak in drugi avtorji so v prispevkih z enakimi ali podobnimi naslovi (*Kulturno življenje v zamejstvu* oz. *Kulturno življenje Slovencev v zamejstvu*) isto tematiko obdelali tudi v naslednjih letnikih koledarja, vse do tistega za leto 1954. V koledarju za leto 1951 je Matija Tratnik pod naslovom *Temna zarja na Primorskem (1940–1945)* podal pregled medvojnega dogajanja na Primorskem, seveda z begunskega zornega kota. V sestavku *Slovenci v Italiji v letu 1949–1950* pa je O.Č. prikazal delovanje, težave in uspehe antikomunističnega tabora na Goriškem. V letniku 1952 se je pojavil spis *Medvladje na Primorskem (od 1. maja 1945 do 15. septembra 1947)*, v katerem nam že omenjeni Matija Tratnik prikaže zgodovinski pregled političnega dogajanja v tej dobi. Koledar za leto 1953 prinaša sestavek H.K. Lepa slavja Goriških Slovencev, ki nudi kratek pregled delovanja antikomunističnega tabora na kulturnem in verskem področju. V naslednjem letniku se z Slovenci v Italiji in na STO ukvarjata dva prispevka: *Boj beneških Slovencev za svoje pravice Svetogorskega in Tržaški razgledi (politične in gospodarske perspektive Trsta)* Jožeta

<sup>97</sup> Koledar Svobodne Slovenije (od 1952 Koledar zbornik Svobodne Slovenije, od 1955 Zbornik koledar Svobodne Slovenije, od 1963 Zbornik Svobodne Slovenije), Svobodna Slovenija, Buenos Aires.

Velikonje. Prvi je kratek geografski opis in zgodovinski pregled stvarnosti Beneške Slovenije, drugi pa predstavlja zgodovinski razvoj, trenutni položaj in perspektive gospodarstva Trsta. V zborniku za leto 1955 nam J.V. poda zgodovino in stanje slovenskih šol na Tržaškem, nepodpisani avtor pa piše o bazoviških žrtvah ob 25. obletnici njihove usmrtnitve. Šele v koledarju za leto 1956 se pojavi spis, ki pod naslovom Trst in londonski sporazum predstavlja določila sporazuma in nov položaj Slovencev v Trstu.

V Trstu so prispevki begunskih avtorjev redki, večkrat tudi nepodpisani, poleg tega pa tudi raztreseni po raznem periodičnem tisku, predvsem v katoliških glasilih Slovenski Primorec in Katoliški glas, ki ju obravnavam posebej. Edini docela begunski zbornik (vsaj kar se tiče njegovih urednikov in sestavljavcev) je večkrat omenjeni Tabor,<sup>98</sup> ki je izšel v Trstu in Celovcu leta 1951. Veliko pisanja in razpravljanja so izzvali uvodni članek Nova pota ter prispevek z naslovom Slovenski položaj 1951. V prvem je nepodpisani avtor zagovarjal kot edino realno novo pot za Slovence borbo za samostojno Slovenijo zunaj jugoslovanskega konteksta. Posebej zanimivo je dejstvo, da je bil med dogodki, ki so po njegovem naredili iz leta 1950 mejnik v gibanju za slovensko državo, na prvem mestu govor M. Javornika na zaključnem kulturnem večeru Slovenske prosvete 27. julija tega leta. V njem je govornik zavzemal stališče, da je bistveno za obstoj naroda, da je ta sam svoj gospodar. Torej potrebna je samostojna država Slovenija, čeprav Javornik ni nikjer omenjal potrebe po ločitvi od Jugoslavije. V drugem spisu je avtor (s psevdonimom Peter Klepec) navedel štiri razloge razočaranja slovenskega naroda (nad domačim in emigrantskim vodilnim slojem, nad Jugoslavijo, nad slovansko vzajemnostjo in nad Zahodom), med druge pomembne faktorje za nadaljnji razvoj položaja Slovencev pa uvrstil tudi Svobodno tržaško ozemlje. Obstoj slednjega je omogočalo delu slovenskega naroda, da se svobodno razvija. Zato bi prav Trst moral postati »središče slovenske narodne politike«, »žarišče svobode in stvarno poročstvo za novo bodočnost vse slovenske skupnosti«, a so politični voditelji v tujini to možnost povsem prezrli. Na koncu je Peter Klepec ugotavljal pozitivne aspekte položaja Slovencev in med te uvrstil, poleg splošne zavesti med narodom o slovenski samostojni državi kot edini pravi možnosti za bodočnost, tudi razmah prave slovenske kulture med Slovenci v Trstu in na Koroškem ter rast novega vodilnega sloja med Slovenci v zamejstvu in v emigraciji. Temu novemu, v svobodi zraslemu vodilnemu kadru naj bi bilo usojeno, da bo v bodočnosti prevzel vodstvo celotnega slovenskega naroda. Poleg teh dveh se je s stvarnostjo tržaških Slovencev ukvarjal tudi prispevek prof. Peterlina Naše kulturno življenje na robih Slovenije, v katerem je podan pregled kulturnega delovanja slovenskih organizacij vseh usmeritev na Tržaškem in na Goriškem od leta 1945 do 1950.

O beguncih posredno govorijo dela, ki se nanašajo na zgodovino zamejskih Slovencev v povojni dobi in specifičnih ustanov, v katerih so bili begunci pomembno prisotni. Precej novic o delovanju beguncev v sklopu slovenske radijske postaje v Trstu dobimo v knjigi *Glas v ... etru* Lide Turk,<sup>99</sup> ki prinaša celo vrsto intervjujev in spominskih zapisov nekaterih beguncev v Trstu in drugod po svetu. Podobno je strukturirana tudi knjiga *Naš glas pri vas doma*,<sup>100</sup> ki je izšla pred kratkim. Delo nam na podlagi spominov nekdanjih in današnjih članov radijske gledališke skupine, ki jo je ustanovil in dolgo let vodil večkrat omenjeni dr. J. Peterlin, govori o njenem delovanju od ustanovitve leta 1946 do leta 1996.

O dejavnosti političnih emigrantov na šolskem področju pa ostaja najvažnejše (kljub politični zaznamovanosti) delo *Boj za slovensko šolstvo na Primorskem* A. Geržiniča,<sup>101</sup> ki

<sup>98</sup> Tabor, zbornik umetnosti in razprav, samozaložba, Trst-Celovec, 1951.

<sup>99</sup> Turk Lida, *Glas v ... etru*, Sedež RAI za F.-J.K., Trst, 1991.

<sup>100</sup> *Naš glas pri vas doma. Radijski oder 1946–1996. Ob petdesetletnici ustanovitve radijskega odra v Trstu*, Mladika, Trst, 1997.

nam na podlagi dokumentacije iz zapuščine dr. Srečka Barage prikaže njegovo aktivnost za obnovo in utrditev slovenskega šolstva pod ZVU. Nekaj podatkov, vendar res skromnih, o delu begunskih šolnikov prinaša tudi zbornik *Slovensko šolstvo na Goriškem in Tržaškem 1945–1985*.<sup>102</sup>

Sami begunci so o svojih življenjskih izkušnjah v Trstu napisali zelo malo. Pri tem predstavlja poseben problem dejstvo, da se je večina beguncev v Trstu ustavila le za krajši čas, kar pomeni, da je Trst prisoten le kot fragment v mnogo širših spominskih zapisih, ki so jih avtorji eventualno objavili v deželah njihove dokončne nastanitve. Edino knjižno spominsko delo je *Prelistavanje poldavnine* V. Beličiča.<sup>103</sup> Avtor nam poda izbor svojih dnevniških zapisov, ki nam prikažejo njegovo doživljanje begunske usode ter njegovo delovanje na šolskem in kulturnem polju v Trstu. V glavnem se v knjigi zrcali avtorjevo intimno in privatno življenje, le poredko posega na področje svojega javnega delovanja. Beličičevi spomini puščajo v bralcu vtis, da so bile njegove osebne vezi in prijateljstva skoraj izključno iz begunskega kroga v zamejstvu in širom po svetu. Le izjemoma se pojavi v tem kontekstu kak avtohton tržaški ali goriški Slovenec.

Za osvetlitev likov posameznih begunskih osebnosti, ki so delovale v Trstu, je dragocen *Primorski slovenski biografski leksikon*, čeprav ne omenja nekaterih pomembnih figur (npr. Jožeta Germa, šefa slovenske radijske postaje v Trstu 1946–48). Znanstvenih del, ki bi se ukvarjale z begunci, tudi ni veliko. Tu bi omenil dela o slovenskih avtonomnih političnih strankah na Goriškem in STO-ju, ki so jih napisali Nadja Maganja,<sup>104</sup> Aleš Breclj<sup>105</sup> in Adrijan Pahor.<sup>106</sup> V njih je nekaj dragocenih podatkov o sodelovanju beguncev v političnem življenju protikomunističnega slovenskega tabora v Trstu in Gorici. Z begunsko problematiko se ukvarja, čeprav le bežno in v kontekstu širše zastavljene raziskave, tudi Bogdan C. Novak v svojem delu o Tržaškem vprašanju od leta 1941 do 1954.<sup>107</sup> Isti avtor pa se z begunci v Trstu in njihovimi stališči do različnih opredeljevanj slovenske begunske skupnosti po svetu podrobneje, a precej na kratko, ukvarja tudi v prispevku v zborniku *Slovenci in država*.<sup>108</sup> Pestro sliko o dejavnosti beguncev v Trstu in Gorici v letih 1945–1947 na podlagi virov jugoslovanskih obveščevalnih služb in italijanske diplomacije nam podaja Nevenka Troha<sup>109</sup> v svoji doktorski disertaciji. Obširen pregled in oceno begunskega tiska v Trstu in Gorici pa nudi magistrska naloga Rozine Švent, ki je na svojem področju nedvomno temeljno delo.<sup>110</sup>

<sup>101</sup> Geržinič Alojzij, *Boj za slovensko šolstvo na Primorskem*, Slovenska Katoliška Akcija, Buenos Aires, 1983.

<sup>102</sup> *Slovensko šolstvo na Goriškem in Tržaškem 1945–1985*, Odbor za proslavo 40-letnice obnovitve slovenskih šol v Italiji, Trst, 1986.

<sup>103</sup> Beličič Vinko, *Prelistavanje poldavnine*, Goriška Mohorjeva družba, Gorica, 1980.

<sup>104</sup> Maganja Nadja, *Trieste 1945–1949. Nascita del movimento politico autonomo sloveno*, Krožek za družbena vprašanja V. Šček, Trieste, 1980.

<sup>105</sup> Breclj Aleš, *I gruppi autonomi sloveni a Trieste 1949–1952*, Krožek za družbena vprašanja V. Šček, Trieste, 1994.

<sup>106</sup> Pahor Adrijan, *Il crepuscolo del TLT e i partiti autonomi sloveni (1952–1954)*, Krožek za družbena vprašanja V. Šček, Trieste, 1993.

<sup>107</sup> Novak Bogdan C., *Trieste, 1941–1945. La lotta politica, etnica e ideologica*, Mursia, Varese, 1973.

<sup>108</sup> Novak Bogdan, *Geneza slovenske državne ideje med emigracijo*, v zborniku prispevkov z znanstvenega posveta SAZU (9.–11.11.1994) *Slovenci in država*, Razprave-Dissertationes 17, Ljubljana 1995.

<sup>109</sup> Troha Nevenka, *Slovensko italijanski odnosi v Coni A Julijske Krajine v luči dokumentov projugoslovanskih sil*, doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 1996.

<sup>110</sup> Švent Rozina, *Publicistična dejavnost slovenske emigracije po drugi svetovni vojni*, magistrsko delo, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1992.

Še večje težave se pojavljajo glede arhivskih virov. Premajhna časovna odmaknjenost tematike in njena občutljivost pogojujejo možnost vpogleda v privatne arhive, ki pa nedvomno obstajajo. Dostopnost arhivskih fondov uradnih ustanov prav tako otežujejo (in v nekaterih primerih onemogočajo) isti faktorji. Iz poskusne sondaže nekaterih tržaških arhivskih fondov izhaja, da se ti le zelo obrobno in fragmentarno nanašajo na ta tip beguncev. V mislih imam fonda Commissariato Generale del Governo (Generalni vladni komisariat) in Prefettura di Trieste (Prefektura v Trstu), ki ju hrani Državni Arhiv v Trstu (Archivio di Stato di Trieste). Gradivo o begunski problematiki zajema časovno obdobje nekako od leta 1950 do 1956 in se nanaša izključno na italijanske begunce iz Istre in Dalmacije ter na begunce iz držav vzhodnega bloka, ki so bili nameščeni po taboriščih na Tržaškem. Glede slednjih nam ohranjeno gradivo omogoča vpogled le v finančno problematiko vzdrževanja beguncev in taborišč. Dokumentacija pa sploh ne loči slovenskih od jugoslovanskih beguncev, ki so večkrat celo obravnavani kar skupaj z drugimi balkanskimi begunci.

Verjetno bi boljše rezultate imeli v arhivskih fondih mednarodnih organizacij, ki so se ukvarjale s pomočjo beguncem (npr. I.R.O., evropsko C.I.M.E. ipd.) ter anglo-ameriških ustanov, pri katerih so bili nekateri begunci zaposleni. Ti arhivi se pa seveda nahajajo v ZDA oz. VB in ni rečeno, da bi bili dostopni, saj se gradivo večkrat dotika še živečih oseb. Mnogo bolj dostopni so arhivski fondi v Sloveniji, a so tudi v tem primeru fragmentarni, tako da se verjetno najzanimivejše gradivo »jugoslovanskega« izvora nahaja v arhivih centralnih varnostnih in partijskih organov bivše Jugoslavije v Beogradu.

## Riassunto

### Emigrati politici sloveni a Trieste fino al 1954

Sandi Volk

Il saggio si divide in due parti. Nella prima l'autore tenta di tratteggiare, basandosi sulla scarsa letteratura storica esistente, il ruolo avuto dagli emigranti politici sloveni nell' epoca del Governo Militare Alleato (GMA). Per la gran parte dei profughi Trieste non fu il primo luogo dove trovare rifugio dopo la fuga dalla Slovenia, ma vi arrivarono dopo essere transitati attraverso altri luoghi, probabilmente in seguito ad un' accordo tra la dirigenza dell' emigrazione politica slovena ed il GMA. Per la prima Trieste doveva essere il trampolino di lancio per un imminente ritorno in patria, speranza che però si dimostrò ben presto infondata. Più tardi tale speranza venne sostituita da quella nella realizzazione dello stato indipendente del Territorio libero di Trieste (TLT), che sarebbe dovuto divenire nei loro intendimenti una sorta di contraltare occidentale della Slovenia socialista, nel quale i profughi avrebbero potuto giocare un ruolo politico di rilievo. A causa dello scemare di tali speranze, dell' esposizione all' attività repressiva dei servizi di sicurezza jugoslavi (con rapimenti e uccisioni), della sempre minore importanza che venivano ad assumere i profughi nella politica occidentale verso la Jugoslavia (specialmente dopo la rottura tra Tito e Stalin del 1948) e dell' ostilità delle forze che volevano il ritorno della città all' Italia, i profughi vennero a trovarsi in una situazione di precarietà permanente e la gran parte di loro abbandonò ben presto Trieste per luoghi più ospitali (in particolare il continente americano).

Il GMA utilizzò i profughi, quasi tutti appartenenti al ceto intellettuale, in funzione anticomunista. Essi ebbero un ruolo importantissimo nella ricostituzione del sistema scolastico sloveno nelle zone amministrate dal GMA e nella radio slovena di Trieste. Nel primo caso ebbero il compito di »depoliticizzare« la scuola e di »ripulirla« dalle influenze delle organizzazioni filojugoslave. Simile fu

il ruolo che il GMA affidò loro alla radio, che ebbe la funzione di portavoce delle posizioni occidentali verso l'intera Slovenia, e non solo verso gli sloveni del TLT.

I profughi giocarono un ruolo molto importante anche nella nascita e nello sviluppo del movimento politico autonomo anticomunista sloveno a Trieste. Essi, quasi tutti intellettuali, vennero infatti ad inserirsi in una comunità slovena, quella triestina, che il fascismo aveva privato quasi completamente del ceto intellettuale autoctono. Il fatto che avessero portato con sé le divisioni e le diatribe caratteristiche della vita politica della Slovenia degli anni 1918–1945, estranee e difficilmente comprensibili agli sloveni di Trieste, li poneva peraltro in una situazione di relativo isolamento a Trieste, mentre mantennero sempre stretti legami con la diaspora politica slovena nel mondo.

Quasi tutti di ispirazione cattolica, i profughi ebbero un ruolo decisivo nell'organizzare e far prevalere, nell'ambito del campo anticomunista degli sloveni di Trieste, la componente cattolica. Ciò rappresentò una svolta rispetto al passato, quando nell'ambito del movimento politico sloveno borghese di Trieste era sempre stata egemone l'impostazione unitaria, che raccoglieva cattolici e liberali su posizioni esclusivamente di difesa dei diritti nazionali. Ma fu anche motivo di ricorrenti scontri con l'altra componente, quella liberale, del movimento politico anticomunista, che voleva far rivivere tale impostazione. Nonostante la costante collaborazione a livello elettorale si crearono così due organizzazioni separate, che diedero vita a distinte organizzazioni culturali e giovanili.

E fu proprio in campo culturale che questo ceto intellettuale profugo svolse il ruolo maggiore. I profughi politici furono i creatori delle organizzazioni culturali cattoliche slovene, i principali attori di tutte le attività culturali e gli educatori del ceto intellettuale anticomunista autoctono che era destinato a sostituirli. In particolare furono alcune singole personalità, come il dr. Peterlin, ad avere un ruolo di spicco come multiforme promotore della vita culturale della componente cattolica slovena.

La seconda parte dell'articolo prende invece in esame l'atteggiamento della stampa anticomunista cattolica slovena riguardo al problema dei profughi politici negli anni 1945–1954. In particolare l'autore ha effettuato lo spoglio dei settimanali Slovenski Primorec (SP – uscì a Gorizia dal 28.8.1945 al 29.12.1948) e Katoliški glas (KG – successore dello SP, nato dalla fusione dello stesso con il settimanale cattolico triestino Teden nel gennaio 1949). Inizialmente il problema dei profughi politici venne trattato dallo SP con molta cautela, limitandosi a rivendicare il diritto ad avere opinioni diverse da quelle della parte vincente, ma già alla metà del 1946 il settimanale ritorceva contro i comunisti le accuse di tradimento e di collaborazionismo formulate contro l'emigrazione politica. Largo spazio venne poi dato al problema degli optanti sloveni dalle zone che il trattato di pace del febbraio 1947 assegnava alla Slovenia e che erano costretti a doversi dichiarare di lingua italiana. Una vera svolta la si ebbe con la nascita del KG, che prese decisamente le parti dell'emigrazione politica. Il nuovo settimanale si schierò sempre più chiaramente con la componente cattolica maggioritaria dell'emigrazione slovena, quella del Partito popolare sloveno (Slovenska ljudska stranka, SLS) che faceva capo al dr. Miha Krek. L'emigrazione slovena veniva inserita nell'ambito di un più ampio fronte comprendente le formazioni politiche esuli di tutti i paesi a regime comunista. Costante fu anche l'auspicio del giornale affinché i rappresentanti delle formazioni politiche in esilio delle varie nazionalità della Jugoslavia riuscissero a trovare un accordo per una azione comune per l'abbattimento del regime comunista in Jugoslavia. L'ambito Jugoslavo non venne mai messo in discussione e le rare voci separatiste vennero condannate, seppure con alcune ambiguità. Il KG divenne sempre più il portavoce della corrente cattolica del dr. Krek e verso la fine del periodo citato una serie di articoli presentò una ricostruzione della storia politica degli Sloveni in cui la storia del SLS veniva valutata come positiva in toto e come l'unica possibile anche per gli sloveni in Italia.

L'articolo si conclude con alcune note sulla letteratura e le fonti, che da un quadro della letteratura storica, diaristica, della saggistica profuga e delle fonti d'archivio più importanti per una ricostruzione delle vicende dell'emigrazione politica slovena a Trieste.

## O čem smo pisali v Zgodovinskem časopisu ...

### ... pred petimi desetletji?

Prepotrebna revizija dosedanjega dela slovenskega zgodovinopisja o odmevih marčne revolucije pri Slovencih, o slovenskem deležu v revolucijskem letu 1848 in končno o oceni tega deleža zahteva najprej podrobnejši pretres vprašanj, ki so bila v sicer sorazmerno obsežni dosedANJI slovenski zgodovinski literaturi o marčni revoluciji ali potiskana ob stran ali pa bistveno napačno reševana.

(*Bogo Grafenauer, Slovenski kmet v letu 1848, ZČ 2–3, 1948–1949, str. 7*)

### ... pred štirimi desetletji?

Grdomanov pečat ni bizantinskega tipa t.j. ne vsebuje samo legendo, ampak ima v polju nek heraldični znak, a okoli heraldičnega znaka so v krogu razmeščene cirilske črke. Heraldični znak v polju pa je tako slabo ohranjen, da se je težko odločiti, kaj naj predstavlja. Zdi se, da predstavlja osrednja podoba žensko z okrasom na vsaki strani, toda prav tako je mogoče, da predstavlja podoba samo krog z žarki navzgor in navzdol (verjetneje bo drugo, kajti ženska podoba v pečatu ne bi imela smisla).

(*Gregor Čremošnik, Doslej neznani južnoslovanski pečati, ZČ 12–13, 1958–59, str. 53*)

### ... pred tremi desetletji?

Kolonat u svojim vidovima bez sumnje osnovni je oblik agrarnih odnosa u Dubrovniku i Dalmaciji u ranom srednjem vijeku i kasnije. U literaturi ne postoje jedinstvena mišljenja o njegovom kontinuitetu iz rimskog vremena do srednjeg vijeka. Neki pisci dijele srednjevjekovno napoličarstvo od antičkog kolonata.

(*Josip Lučić, Agrarno-proizvodni odnosi u okolici Dubrovnika (do polovine XIV stoljeća), ZČ 22, 1968, št. 1–2, str. 61*)

### ... pred dvema desetletjema?

Redki so zapisi, ki pričajo o postopanju staršev z otroki; videti je, da so starši z otroki precej svobodno razpolagali: lahko so jih dajali v najem kot delovno silo, fante so dajali včasih v uk za obrtnike. Nekaj je primerov, ko so starši zadolženi učitelju (doctori gramatice), ki uči njihovega sina (za hčere takih primerov nisem zasledila).

(*Darja Mihelič, Žena v piranskem območju do srede 14. stoletja, ZČ 32, 1978, št. 1–2, str. 24*)

### ... pred desetletjem?

Kolonizacija stratiotov v temah je bil prav gotovo najvažnejši vidik regeneracijskega procesa bizantinske države in nasledniki Konstanta II. in Justinijana II. so temu procesu dali nov elan s tem, da so v temah naselili nove kolone, bodisi s področij, ki so bila pod bizantinsko oblastjo, bodisi s področij, ki so bila v tujini.

(*Jadran Ferluga, Kolonizacijska politika bizantinske oblasti od 7. do 13. stoletja, ZČ 42, 1988, št. 1, str. 14*)

To in še mnogo drugega zanimivega branja poiščite v starejših zvezkih Zgodovinskega časopisa, ki jih vse dobite na upravi ZČ!